

Michel Foucaults historiske dispositivanalyse

Sverre Raffnsøe & Marius T. Gudmand-Høyer
WP 11/2004

MPP Working Paper No. 11/2004 ©
Oktober 2004
ISBN: 87-91181-82-8
ISSN: 1396-2817

Department of Management, Politics and Philosophy

Copenhagen Business School

Blaagaardsgade 23B

DK-2200 Copenhagen N

Denmark

Phone: +45 38 15 36 30

Fax: +45 38 15 36 35

www.mpp.cbs.dk

SVERRE RAFFNSØE OG MARIUS T. GUDMAND-HØYER

SVERRE RAFFNSØE
&
MARIUS T. GUDMAND-HØYER

**MICHEL FOUCAULTS
HISTORISKE
DISPOSITIVANALYSE**

INDHOLD

INDLEDNING

1. <i>Afsæt.</i>	3
2. <i>Anliggende.</i>	4
3. <i>Eksposition.</i>	5

I. DISPOSITIVETS FORHISTORIE 7

4. <i>Dispositivets leksikale betydninger.</i>	7
5. <i>Dispositivets filosofiske forhistorie.</i>	9

II. DISPOSITIVHISTORIEN 9

6. <i>De sociale teknologiers historie (Heidegger).</i>	10
7. <i>Dispositivmodaliteter.</i>	13
8. <i>Strid mellem formale niveauer (Husserl og Nietzsche).</i>	17

III. DEN DISPOSITIONELLE ANALYSES IMPLIKATIONER 19

9. <i>Dispositivets funktion versus mekanismen.</i>	19
10. <i>Overdetermination dispositiverne imellem.</i>	21
11. <i>En regelmæssighed i handlinger og hændelser.</i>	21
12. <i>Et foreskrivende, uomgængeligt, men ikke altbestemmende niveau.</i>	23
13. <i>Dispositivets historiske rationalitet.</i>	24

IV. DISPOSITIVETS ALLESTEDSNÆRVÆR 26

14. <i>Et analyseniveau hinsides erfaring, videnskab og institution.</i>	26
15. <i>En tværgående flugtlinie.</i>	29
16. <i>Ledelsesrationaliteten i seksualitetens historie og dispositiv.</i>	32
17. <i>Hinsides interpretation.</i>	35

INDLEDNING

1. *Afsæt.* – I den populære introduktion til Michel Foucaults forfatterskab *Beyond Structuralism and Hermeneutics* fra 1982, forfattet af de to amerikanere H. L. Dreyfus og P. Rabinow, finder man en passant en ganske kort fremstilling af en term der ofte optræder i Foucaults tekster, nemlig *le dispositif*, på dansk *dispositivet*. Forfatterne indleder imidlertid deres redegørelse for dette “besværlige” begreb med at konstatere at der knapt findes en “tilfredsstillende engelsk pendant”. Selv med det engelske “apparatus”, en nærliggende oversættelse fordi den nogenlunde lever op til Foucaults ønske om at “begreber skal bruges som redskaber til hjælp i en analyse, ikke som mål i sig selv”, er der for Dreyfus og Rabinow at se ikke tale om et begreb med nogen lovende fremtid i analysesammenhæng. Af samme grund indfører de da også selv termen “interpretive analytics” som en slags erstatning, en term der spiller en væsentlig rolle for de to amerikanere al den stund termen danner omdrejningspunkt for fremstillingen af den analysestrategi de mener er Foucault egentlige anliggende.¹

Inden de forlader termen helt for ikke at vende tilbage, når Dreyfus og Rabinow dog lige at bestemme *dispositivet* lidt nøjere. De nævner at det er forskelligt fra *epistemet*, kendt fra *Les mots et les choses (Ordene og tingene, 1999)*, eftersom “det indbefatter de ikke-diskursive praksiser såvel som de diskursive”. *Dispositivet* er derfor et “heterogent” begreb fordi det inkluderer en række ganske forskellige elementer såsom – og her citerer de Foucault selv – “diskurser, institutioner, arkitektoniske arrangementer, forordninger, love, administrative tiltag, videnskabelige udsagn, filosofiske forslag, moralitet, filantropi, etc.” Og desuden udmærker *dispositivet* sig ved at “indsætte magt og viden i et specifikt felt (grid) for analyse”.

Men til trods for disse karakteristika fastholder Dreyfus og Rabinow alligevel at *dispositivet* er “ekstremt vagt”, faktisk kalder de det “excessively vague”. Med *dispositivet* får man nemlig ikke svar på et par væsentlige spørgsmål: “Er det nogle bestemte komponenter man skal medregne” i analysen? Og er “der grænser for hvilke typer af praktikker man kan analysere” med sådan en *dispositivanalyse*? Ifølge de to filosoffer efterlader *dispositivet* alt for meget uafklaret.²

¹ Jvf. DREYFUS og RABINOW, *Michel Foucault. Beyond structuralism and hermeneutics*, henh. pp. 120, 119. Termen *interpretive analytics* optræder således både i titlen på Part II “The genealogy of the modern individual : The intepretive analytics of power, truth, and the body” og i titlen på det centrale kap. 5 “Interpretive analytics”.

² Jvf. DREYFUS og RABINOW, *op. cit.* henh. pp. 121, 120.

2. *Anliggende.* – Af flere årsager yder Dreyfus' og Rabinows korte kritiske fremstilling imidlertid ingenlunde hverken dispositivet eller Foucaults brug af termen retfærdighed. For det første overser de at dispositivet ikke er en tilfældig neologisme hos Foucault, for så vidt som begrebet hverken er nyt eller hans egen opfindelse, men har en forhistorie som Dreyfus og Rabinow tilsyneladende er uvidende om. Umiddelbart må det fremhæves at dispositivet, allerede før Foucault tog termen i anvendelse, var et almindeligt brugt begreb på fransk hvis aner kan spores helt tilbage til middelalderen. Og dernæst kan man påpege at termen allerede var i anvendelse i den samtidige franske filosofi før Foucault tog den i brug. Der var således ikke alene tale om en alment udbredt, men også om en nærværende filosofisk term.

For det andet – og vigtigere – yder Dreyfus' og Rabinows summariske rettergang over dispositivet ikke Foucaults anvendelse retfærdighed eftersom det ved nøjere eftersyn viser sig at være et tværgående og sammenbindende begreb i Foucaults værk. Faktisk er der tale om en grundkategori så fundamental at han i sine forelæsninger på Collège de France fra 1978, kun få år før Dreyfus og Rabinow udgiver deres bog, kan pege på nødvendigheden af at anskue hele historien som en dispositivhistorie og betragte hele sit forfatterskab – lige fra *Histoire de la folie* til *Histoire de la sexualité* – som forskellige forsøg på at afdække og artikulere en række grundlæggende historisk tilblivne dispositiver der stadig virker bestemmende på hvad vi foretager os i dag. Hos Foucault kan historien forstås som tilblivelsen af en række dispositivmodaliteter og samtiden begribes som samspillet mellem sådanne stadig nærværende dispositivtyper. Men netop fordi dispositivet er så selvfølgelig tilstede hos Foucault som et sammenbindende og udbredt fænomen, bliver det måske så let at overse for Dreyfus og Rabinow og så svært at oversætte præcist. Specielt fordi dispositivet danner en kontinuitet i forfatterskabet der går på tværs af og binder det sammen henover de radikale brud som det er så vigtigt for Dreyfus og Rabinow at hævde eksistensen af.³

I det følgende vil vi derfor på langt mere fyldestgørende vis end Dreyfus og Rabinow søge at udfolde den karakteristisk af dispositivet man finder hos Foucault, samt det særlige dispositionelle analyseniveau han anlægger, for derved at skitsere de vidtrækkende implikationer af sådan en tilgang. Hvis man vælger den dispositionelle indgang til Foucaults værk, bliver det muligt at

³ Dreyfus og Rabinow forfægter i særlig grad den udbredte forestilling om et radikalt brud i Foucaults analysemåde der skulle finde sted fra den "arkæologiske diskursanalyse" prægende værker som *Les mots et les choses* (1966) og *L'archéologie du savoir* (1969) til den "genealogiske magt- og praksisanalyse" kendetegnende værker som *Surveiller et punir* (1975) og *La volonté de savoir* (1976). Cf. *op. cit.* pp. xii, 100, 102

læse det på tværs af den sædvanlige periodiseringen i en “arkæologisk” og en “genealogisk” fase der f.eks. er til stede hos Dreyfus og Rabinow. Og i fald man vælger den dispositionelle analyse som indgang til den sociale analyse, bliver det muligt at knytte an til en lang række forskellige og mere velkendte elementer, såsom diskurser, love og ytringer, samt institutioner, organisationer, konstitutioner og konceptioner, i en sammenhængende og tværgående magtanalytik.⁴

En sådan fremstilling skulle dermed gerne tilfredsstillere mere end en filologisk interesse i Foucaults værk, ligesom den gerne skulle gøre andet og mere end at korrigere Dreyfus og Rabinows lidt hurtige afvisning af termen. Motivationen for at beskæftige sig med Foucaults dispositivanalyse er således at sådan en tilgang har noget at byde på. Der er ikke alene tale om et frugtbar analysestrategi der kan bringes i anvendelse inden for en socialvidenskab der vil beskæftige sig med fænomener af en vis generalitet og reflektere over sig selv. Der er også tale om en vej til at undersøge hvad der virker bestemmende ind på os i dag, og til en diskussion af hvordan det gør det. Og endelig er der tale om en indgang til en væsentlig filosofisk refleksion over socialitetens væremåde og socialitetens aktuelle ‘natur’. Hvorledes skulle gerne fremgå i løbet af redegørelsen.

I forlængelse heraf bliver det endnu tydeligere at den ‘oversættelse’ af *le dispositiv* som Dreyfus og Rabinow foreslår, “interpretive analytics”, er en yderst mangelfuld erstatning. Ikke alene er den engelske bestemte beskrivelse “excessively vague” i forhold til Foucaults substantiv; den befinder sig samtidig på et helt forkert niveau i og med at den fremhæver fortolkning som det væsentlige i Foucaults analytik. Og når Dreyfus og Rabinow ydermere bruger seksualdispositivet, “le dispositif de la sexualité”, som eksempel på dispositivets virkemåde og rækkevidde, er det langt fra det mest oplagte hvis man ønsker at forstå hvad dispositivet er og hvilken form for analyse man kan iværksætte med dette begreb. Hvorfor dette er et dårligt eksempel, vil blive behandlet i slutningen af artiklen (se ¶ 17).

3. *Eksposition.* – I kapitel I vil vi kort skitsere den brug af dispositivterminen der allerede var gængs både i almene, fagvidenskabelige og filosofiske kredse før Foucault tager den i anvendelse (henh. ¶ 4 og ¶ 5). En sådan redegørelse er relevant fordi Foucault i vid udstrækning trækker på og videreudfolder aspekter af det allerede eksisterende ords betydning. Den kan således virke klargørende for forståelsen af Foucaults brug og bestemmelse af begrebet.

⁴ Om hvordan dispositivanalysen bl.a. udgør en detaljeret form for magtanalytik kan man læse i RAFFNSØE, *Sameksistens uden common sense*, bd. 1, forord, p. 45, n. ii.

I kapitel II vil vi give et første indtryk af den overordnede dispositivhistorie Foucault opridser og dennes karakteristika. Som særlig væsentlige i sådan en sammenhæng fremstår Foucaults sene, endnu uudgivne forelæsninger på Collège de France i 1978 hvori han kaster et samlende tilbageblik på sit forfatterskab og peger på vigtigheden af at analysere socialitetens historie som en dispositivhistorie. Hvis man tager afsæt i Foucaults artikulation af dispositivet her, finder man langt bedre eksempler på dispositivets karakter og rækkevidde end det seksualitetsdispositiv som Dreyfus og Rabinow anfører. I denne sammenhæng skildrer Foucault også dispositivhistorien som de sociale teknologiers historie. Men hvor den sædvanlige (naturvidenskabelige) teknologihistorie beretter om de teknologier vi over tid har udviklet til at behandle naturen, fortæller de sociale teknologiers historie historien om de teknologier vi med tiden har opbygget og tager i brug når vi behandler hinanden. Og den artikulerer hvilken indflydelse denne udvikling har haft på vores sociale omgang med hinanden, vores forhold til hinanden og til os selv (6). Denne indflydelse udfolder Foucault yderligere idet han opererer med forskellige grundlæggende dispositivmodaliteter, nemlig loven, disciplinen og de sikkerhedsskabende dispositiver (7). Med etableringen af sådanne dispositivtyper gør en strid mellem en række formale niveauer sig gældende der gensidigt indvirker på og omtolker hinanden (8). Denne strid virker stadig bestemmende ind på den sociale udveksling i dag.

I kapitel III beskriver vi forskellige implikationer af den skitserede analytiske tilgang nøjere. I og med at det er lykkedes at påvise at og hvorledes et bestemt dispositiv virker, har man ikke afdækket en mekanisme der fastlægger alt hvad der foregår. Dispositivet er ganske vist en anordning der virker bestemmende ind på hvad vi foretager os og hvad der sker, men som samtidig blot bevirker bestemte sociale tilbøjeligheder eller dispositioner (9). Dette gør et givet dispositiv i første omgang fordi det som nævnt virker sammen med en række andre dispositiver der ligeledes virker bestemmende ind på den sociale udveksling. Med tilblivelsen af forskellige dispositiver kan man således tale om en strukturel overdetermination af det sociale samspil som indfører forskellige stridende tilbøjeligheder i det (10). Men et givet dispositiv bevirker også kun forskellige dispositioner eftersom det bliver til igennem en række sociale handlinger og hændelser og bestandigt videreudvikles og forskydes igennem disse (11). Med dispositivet artikulerer man således et nyt foreskrivende niveau. Men det er et foreskrivende niveau der er blevet til igennem og som virker ind på vores måde at forholde os på (12). Når man undersøger sammenstykningsen af et dispositiv, udarbejder man derfor retrospektivt hvordan en bestemt rationalitet historisk er blevet til

hvorigennem man har forarbejdet sociale udfordringer og problemfelter, blot for at lade nye problem- og konfliktfelter opstå (13).

I kapitel IV skitserer vi hvorledes dispositionelle anordninger træder frem overalt i Foucaults hovedværker fra *Histoire de la folie* til de sidste bind af *Histoire de la sexualité* så snart man bliver opmærksom på dette analyseniveau. For Foucault er det centrale analyseniveau ikke, som man så ofte hævder, bestemmelsen af samtidige grunderfaringer, ligesom det heller ikke er en gennemlysning af de centrale vidensformer eller institutionelle forandringer. Hans primære interesse gælder i stedet sammenhængen mellem disse forskellige størrelser, en sammenhæng der kan udarbejdes i et mellemliggende register som befinder sig på dispositivets niveau (14). Dette niveau træder specielt tydeligt frem i *Surveiller et punir (Overvågning og straf, 2002)* omhandlende disciplinen og fængslets fødsel (15) ; men det viser sig imidlertid også ganske markant i den sammenhængende analyse af rationaliseringen af ledelsen af andre og af sig selv som Foucault udfolder i sine sene år, bl.a. i de sidste bind af *Histoire de la sexualité* og i sine forelæsninger på Collège de France (16).

Afslutningvis tager vi Dreyfus' og Rabinows behandling af dispositivet op igen og viser hvordan dispositivanalysen befinder sig hinsides deres bud på interpretation (17), men i stedet med afsæt i G. Deleuze kan opfattes som social kartografi (18).⁵

I. DISPOSITIVETS FORHISTORIE

Med dispositivet er der ikke tale om en tilfældig neologisme hos Foucault, men derimod om en gentolkning af et almindeligt brugt begreb på fransk, både i en række forskellige tekniske sammenhænge og inden for den filosofiske diskurs.

4. *Dispositivets leksikale betydninger.* – Den forholdsvis korte et-binds-ordbog *Le petit Robert* indeholder således et opslag der fører termens oprindelse så langt tilbage som til år 1314 og opregner tre forskellige betydninger, en militær, en juridisk og en teknisk. Dette fylder sammen med de beslægtede opslag *disposition, disposer, disposant, disposé, dispos* trekvart side i ordbogen, mens det langt større autoritative opslagsværk *Trésor de la langue française* indeholder en endnu længere artikel om dispositivet.

⁵ Se RAFFNSØE, *Sameksistens uden common sense*, bd. 1, indledning, pp. 61-135, for en mere udfoldet redegørelse for den dispositionelle analyse

Allerede for en overfladisk betragtning indeholder den leksikale tradition således et større reservoir af oversættelsesmuligheder med hensyn til dispositivet.

I *militær* sammenhæng betegner ordet en samling midler eller tiltag således som de er ordnet i forhold til en plan eller et strategisk formål. Man kan derfor tale om et forsvars- og et angrebsdispositiv (dispositif de défense, d'attaque) eller om et sikrings- eller sikkerhedsskabende dispositiv (dispositif de sûreté, de sécurité).

I en *juridisk* kontekst betegner "dispositif" bl.a. den afsluttende del af en dom der formulerer de retslige følger af afgørelsen, til forskel fra kendelsens narratio der gør rede for de faktiske omstændigheder som dommen tager afsæt i (fakta og retsfakta), dens præmisser der indeholder begrundelsen for resultatet, samt konklusionen hvori selve domsresultatet formuleres. En dom kan således i forlængelse af at anklagede kendes skyldig i spirituskørsel disponere at han idømmes hæfte eller forpligte ham til samfundstjeneste. Retligt kan "le dispositif" ligeledes betegne den afsluttende operative del af en lov- eller forvaltningstekst der præciserer det udstedtes relevans og virkning, til forskel fra præambelen som indeholder formålet, og selve lovteksten som formulerer selve regelsættet. Inden for såvel fransk som dansk retsteori kan disposition eller et dispositivt udsagn mere generelt betegne en sproglig tilkendegivelse der fremkalder retsvirkninger i forlængelse af udsagnets indhold, med mindre der foreligger særlige grunde som gør det ugyldigt. I forlængelse heraf kan man forstå den samlede mængde af gyldige retshandlinger eller retsakter som dispositioner idet man fremhæver hvorledes de virker ind som direktiver på deres gyldighedsområde. Såvel de offentlige som de private retsakter er dispositioner, hvorfor lov, testament og løfte alle kan betegnes som dispositive udsagn.⁶ Der er således tale om en meget generel betydning der indbefatter al retslig handlen.

I en *teknisk* og almindeligt udbredt betydning af ordet "dispositiv" betegner det endvidere måden hvorpå delene af et apparatur er fordelt som bevirker at det virker på en bestemt måde, eller i forlængelse heraf et sådant apparaturs virkemåde eller 'mekanisme': måden hvorpå det virker ind på sine omgivelser.

Denne gængse og velkendte vifte af beslægtede betydninger må have været nærværende for Foucault da han fra den sidste halvdel af 1970erne begynder at benytte sig af termen til at betegne ikke alene de relationer han er i færd med at afdække, men også til at karakterisere en række af de sammenhænge han tidligere havde undersøgt. For hans brug af termen lægger sig i forlængelse af

⁶ Se ROSS, *Om ret og retfærdighed*, pp. 202, 281 for en fremstilling af dispositiv i dansk retspraksis.

de gængse betydninger idet han samtidig generaliserer dispositivet til en overgribende størrelse. Også hos Foucault henviser dispositivet til et en anordning bestående af en række dele der er arrangeret på en bestemt måde i forhold til hinanden, således at de virker bestemmende på det virkefelt som anordningen forarbejder. Et dispositiv betegner et arrangement der har følger for og virker normerende på sin 'omverden' eftersom det indfører bestemte dispositioner i denne. Dispositivet udvirker en tilbøjelighed til bestemte former for handlingsudfald, en tilbøjelighed til at noget bestemt hænder eller 'sker'.

5. *Dispositivets filosofiske forhistorie.* – Termen kan have været så meget desto mere præsent for Foucault fordi den for nylig havde optrådt som et overordnet begreb i flere velkendte filosofiske forfatterskaber. Som det fremgår af titlen på F. Lyotards *Des dispositifs pulsionnels* ("*Driftsmæssige anordninger*") der udkom i 1973, spillede termen en overordnet rolle i den drifts- eller libidinaløkonomi som Lyotard søgte at fremskrive på det pågældende tidspunkt. Heri karakteriserer han ikke alene den gængse marxistiske tænkning, den psykoanalytiske og ødipale praksis, samt den overleverede repræsentative reduktionisme han søger at overvinde, som dispositive.⁷ Ligeledes det alternativ han forsøger at skrive frem med afsæt i bl.a. G. Deleuzes og F. Guattaris *Anti-Œdipe* ("*Anti-Ødipus*") fra 1972, karakteriseres som et dispositiv. Også allerede i L. Althussers lidt ældre revitalisering af marxismen havde dispositivet imidlertid en central placering. Men i Foucaults forfatterskab kommer termen til at spille en endnu mere central rolle.

II. DISPOSITIVHISTORIEN

I begyndelsen af sine forelæsninger på Collège de France i 1978 under den samlede titel *Sécurité, territoire et population* ("*Sikkerhed, territorium og befolkning*") peger Foucault på nødvendigheden af at analysere historien som en teknologi- eller dispositivhistorie: en historie der beskriver den sociale omgang som en udveksling mellem forskellige dispositive.⁸ Således bliver der

⁷ Jvf. LYOTARD, *Des dispositifs pulsionnels*, henh. pp. 12, 36, 8.

⁸ Jvf. Cours 78.01.11. Man finder i FOUCAULT, *Résumé des cours*, pp. 99-106, en kort skitsering af forelæsningsrækken *Sécurité, territoire et population* (Cours 1978). Selve forelæsningerne er imidlertid ikke udkommet endnu og kan således kun konsulteres i bandede udgaver på forskningsinstitutionen "Le Fonds Michel Foucault". Dog kan det forventes at den – i forlængelse af "*Il faut défendre la société*" (Cours 1976), *Les anormaux* (Cours 1975) og *L'herméneutique du sujet* (Cours 1982), henh. udgivet i 1997, 1999 og 2001 – vil udkomme i den nærmere fremtid.

naturligvis ikke tale om teknologier i vanlig bred forstand, men om sociale teknologier som f.eks. retsanordninger, lovgivning eller uddannelsessystemer. Foucaults første intention med en dispositivanalyse er at nå frem til en analysestrategi der på historisk vis kan fremstille den aktuelle socialitet som et samspil mellem dispositiver. Dispositivanalyse er altså samtidig dispositivhistorie, en historie om de sociale teknologiers udbredelse og sammenspil.

6. *De sociale teknologiers historie (Heidegger)*. – Den anlagte teknologihistorie adskiller Foucault indledningsvist fra hvad han kalder “teknikkernes historie i egentlig forstand” (Cours 78.01.11), for så vidt som førstnævnte ikke blot følger indførelsen og afskaffelsen af konkrete midler hvormed man bearbejder en omverden. Teknologihistorie i dispositivanalytisk forstand nøjes ikke med f.eks. at beskrive hvornår indespærring i enkeltceller indførtes i fængslet eller vise at statistikken i 1920erne i Frankrig begyndte at indgå som et væsentligt orienteringsinstrument i behandlingen af kriminelle. Den dispositionelle teknologihistorie karakteriserer Foucault i modsætning hertil som “den lagt mere globale, men også [mere] diffuse historie om korrelationer og dominerende systemer der bevirker at en teknologi (...) installeres i et givent samfund” (Cours 78.01.11). Teknologihistorien er et studie af fremgangsmåder der søger at vise hvordan de bliver til i et samspil med andre fremgangsmåder og kun er mulige inden for et sådant samspil. Studiet af teknikker inden for teknologihistorien inkluderer således en redegørelse for den rationalitet der sætter dem i værk, en redegørelse der kun kan fremstille denne rationalitet ved at godtgøre teknikens position inden for et større hele og vise dens samspil med det.

Selv om en filosofisk beskæftigelse med teknik og teknologi kunne give mindelser om M. Heideggers berømte teknikkritik, adskiller Foucault sig derfor alligevel på afgørende punkter fra Heideggers forståelse af teknik, særligt fordi Foucault henviser teknikkerne til en plads inden for en mere omfattende dispositionel teknologihistorie. Med sin bestemmelse af teknik som “Ge-stell”,⁹ som en sammenstilling eller organiseringsform, søger Heidegger nemlig at gøre opmærksom på at teknik ikke blot er et middel til at forfølge et mål, men for en nærmere betragtning viser sig at være en form for frembringelse: en bestemt frem-stilling af verden. For Heidegger at se er *technê* således selv en form for *alêtheia*, for i teknikken finder en bestemt oplysning af det værende sted : i teknikken forlader omverdenen det skjulte og får lov til at vise sig på en bestemt måde.¹⁰ Teknik forstår Heidegger dermed

⁹ Jvf. f.eks. HEIDEGGER, *Vorträge und Aufsätze*, p. 24.

¹⁰ Heidegger spiller på at det centrale græske ord for sandhed, *alêtheia*, kan analyseres som

som en form for synliggørelse eller visibilitet.¹¹ Men når teknik tolkes som en størrelse der gør synlig på en bestemt måde, kommer den til at indeholde en bestemt tilgang til omverdenen, samtidig med at der immanent i teknikken ligger en bestemt tilværelsesforståelse. Derfor må Heidegger også generelt bestemme teknikken som noget der afkræver mennesket at afdække eller afsløre det virkelige, så det fremstår som en form for “bestandighed”, som “Beständigkeit”, eftersom omverden og natur her integreres og søges sparrert op i en form hvor de står til rådighed. Teknik er, ifølge Heidegger, en visibilitet der søger at ophæve sin oprindelige betingethed, og som dermed tildækker at den er en (form for) synliggørelse – og at den blot er én tilværelsesforståelse blandt andre.¹²

Det er sådan en karakteristik af teknik som fremstilling, tilsynekomst eller lysning, hvor det værende *in toto* er til som noget der afsløres eller lyser frem og dermed træder frem i et oplyst felt, som Foucault tager afstand fra i sin dispositionelle teknologihistorie. For selv om Heidegger ganske rigtigt hævder at teknik aldrig er noget neutralt,¹³ betyder dette ikke at teknik nødvendigvis er *poiesis* i den ‘oprindelige’ græske betydning af ordet: en fremstilling der bringer frem i lyset. Teknikken er ikke en anordning der i sig selv er i stand til at fastlægge sine relationer til omverdenen. Dertil kræves en yderligere bestemmelse. Ifølge Foucault er en teknik således hverken en synliggørende størrelse der tillader os at se, eller en udsigelsesstruktur der ordner og gør tale mulig; den kan heller ikke karakteriseres som en oplysning der af sig selv tenderer mod at træde frem som en oplyst plads og at komme til sprog; og den konstituerer slet ikke i sig selv en afslørende ‘sandhed’. Isoleret betragtet er en teknik, ifølge Foucault, blot en procedure til at bearbejde verden. Som dispositionel teknologi fremstår teknikken først når den anskues i sit samspil med andre forarbejdningsprocedurer; og først ved at inddrage dette samspil kan man præcisere fremgangsmådens rationalitet samt eventuelt den ontologi der måtte være forbundet med den. Heideggers kritik overvurderer teknikken når han analyserer den som om den var en teknologi og samtidig bestemmer dens rationalitet og ontologi som inhærente størrelser. Heideggers teknikkritik har ret i der ikke er tale om uskyldige størrelser; men en teknologi er alene ‘skyldig’ fordi den tegner en rudimentær organisering af verden, ikke fordi den i sig selv lader en verden komme til syne.

bestående af *lêthô* (= er skjult) med et negerende alfa-privativum, hvorved man også får adjektivet *a-lêthês* (= ikke-skjult, sanddru, redelig; sand, tilforladelig, ægte) og verbet *a-lêtheuô* (= er oprigtig; taler sandhed; forudsiger rigtigt; er sand).

¹¹ Jvf. HEIDEGGER, *ibid.* og *Holzwege*, p. 45.

¹² Jvf. HEIDEGGER, *Identität und Differenz*, p. 29.

¹³ Jvf. HEIDEGGER, *Vorträge und Aufsätze*, p. 9.

Det betyder at en analyse af den dispositionelle teknologis væremåde for Foucault må blive langt mere kompleks og inddrage langt flere faktorer end Heidegger forestiller sig det. En rendyrket filosofisk tilgang som Heideggers, en tilgang der søger at bestemme teknikkens (eller teknologiens) grundlæggende væremåde eller egentlige væsen, må for Foucault at se fremstå som empirisk dovenskab. Et dispositiv er noget der sætter sig spor, og det kan tegne omridset af en begyndende orden. Men hvilken bygning sådanne sedimentter indgår i afhænger af hvilke andre dispositiver det spiller sammen med i en given historisk konstellation. En teknik, en teknologi eller et dispositiv har med andre ord ingen substantiel natur. Anliggendet for en dispositivanalyse er derfor heller ikke at bestemme forskellige dispositivers natur, men at undersøge, kortlægge og redegøre for forskellige dispositivers virkemåde inden for de konstellationer de indgår i.

I forlængelse heraf søger en dispositivanalyse, så vidt det er muligt, at gøre rede for hvordan genstande og erfaringer som man normalt tager for givet, først bliver til i det øjeblik dispositiverne udfolder sig og spiller sammen. Hermed søger Foucault at vise at sådanne størrelser ikke findes som objekter hvis natur man kan tage for givet, i og med at de ikke eksisterer som en uformidlet fysisk realitet, men netop konstrueres. Men samtidig søger Foucault at fastholde at et "noget" heller ikke modsat kan betragtes som en blot og bar illusion "eftersom det netop er en sammenhæng af praktikker, af reelle praktikker, der har udarbejdet det, og som præger det ind i realiteten" (Cours 79.01.10).¹⁴

En dispositivanalyse søger imidlertid heller ikke at forklare sådanne teknologiers eksistens ved at henvise til de institutioner der har til opgave at rumme og behandle dem. Over for sådan en tilgang som Foucault karakteriserer som "institutional-locentrisme", sætter han en bestræbelse på at "gå bag om institutionen for bag ved denne at finde en magtteknologi" (Cours 78.02.08). Dispositivanalysen søger således at afdække hvordan en vanskelig social udveksling konstituerer, gennemløber og forandrer et samfunds centrale institutioner og erfaringer. Det gør den idet den søger at analysere udvekslingen som et samspil mellem forskellige dispositiver der er blevet iværksat gennem socialitetens historie. Dispositivanalyse er således samtidig dispositivhistorie i og med at man sætter sig for at finde frem til de dispositivformer der på historisk vis er blevet til, og som har sat sig særligt tydelige spor.

¹⁴ Også denne forelæsningsrække under titlen *Naissance de la biopolitique* (Cours 1979) findes kun i bandede udgaver på "Le Fonds Michel Foucault"; men igen kan man finde en kort fremstilling i *Résumé des cours*, pp. 109-20).

7. *Dispositivmodaliteter*. – Samtidig med at Foucault i Cours 78.01.11 kalder på nødvendigheden af at analysere historien som en dispositiv- eller teknologihistorie, introducerer han hvad han kalder tre grundlæggende “modaliteter” af dispositive som han betegner som særligt vigtige. Disse er “lov”, “disciplin” og “sikkerhedsskabende dispositive” (*dispositifs de sécurité*). Alle tre kan anskues som sociale teknologier fordi de er medier der behandler en omverden, og fordi de idet de opretholder et skel mellem teknologi og omverden, medfører en bestemt organisering af det menneskelige samliv og samkvem. I forelæsningen giver Foucault en første kort skitsering af de tre størrelses dispositionelle karakterer.

Lovgivning og dens resultat, *loven*, kan betragtes som et dispositiv der i særlig grad har gjort sig gældende i socialitetens historie, for så vidt som man heri ser et forsøg på at oprette en eksplicit opdeling mellem forbudt og tilladt. Der er tale om en præskriptiv teknologi der umiddelbart foreskriver en bestemt binær orden som dens omverden bør holde sig inden for, og en teknologi som understreger opdelingen ved at true overskridelser med forskellige sanktioner. Når loven hævdes, bearbejder man således omverden ved at trække en skarp grænselinie mellem det ønskede og det uønskede, for at tilkendegive over for det uønskede at det er uønsket. Med *disciplinen* er det derimod tale om en forebyggende teknologi ved hjælp af hvilken man søger at forhindre det uønskede i at opstå. Disciplinen griber ind i sin genstands daglige eksistens og former den således at den for fremtiden kan forventes at fungere på en ønskelig måde. Ligesom loven er disciplinen altså en dispositivtype der bearbejder sin omverden, men nu med henblik på at eliminere det uønskede og forebygge at det igen skulle kunne opstå. Mens man således med et disciplindispositiv forebyggende søger at etablere en bestemt væremåde der gør en bestemt virkemåde nærliggende, er et *sikkerhedsskabende dispositiv* ikke i sig selv en forebyggende, men en udbedrende teknologi. Iværksættelsen af sikkerhedsskabende anordninger har ikke til formål at skelne mellem det ønskede og det uønskede og formår ej heller at fjerne det uønskede. De har derimod til formål at etablere et beredskab der sætter i stand til at behandle hvad der måtte vise sig: at forarbejde det uventede og ‘tilfældige’, så man undgår at det får ødelæggende konsekvenser og måske endda udnytte det til egen fordel.

Sådan en dispositivtypologi gør det, ifølge Foucault, nærliggende at forestille sig historien i nyere tid som en succession af dispositivmodaliteter. Det kan således være fristende at tale om et “legalt system” (Cours 78.01.11) der har urgamle aner, men som fra udgangen af middelalderen gør sig gældende løsgjort fra de sædvaneretslige sammenhænge det tidligere var

indlejret i, og som varer ved ind i 1700-tallet.¹⁵ Et sådant system baseret på lov og ret skulle i så fald afløses af et moderne system baseret på installeringen af disciplindispositiver der trænger frem for alvor i løbet af det 18. årh. og gør sig gældende ind i det 20. årh. Aktuelt synes et "samtidigt system" (Cours 78.01.11) der hviler på sikkerhedsskabende foranstaltninger imidlertid at være i færd med at organisere sig og erstatte det tidligere system. I en sådan form for historisk analyse søger man at karakterisere det totale sociale samliv på en given tid, det sociales totale virkemåde, som et enhedsligt system med udgangspunkt i en bestemt dispositivtype idet man antager stærke omvæltninger eller skarpe brud i historien når et dispositivsystem afløser et andet. Således søger man at påvise at en bestemt generel periodisering er gennemførlig.

Man skal imidlertid ikke være alt for hurtig med at forstå dispositivhistorien som en entydig proces hvor det ene system blot erstatter det andet. For det første fordi sådan en simpel proces ville medføre en forestilling om diskontinuitet som er Foucault fremmed. Brud og periodiseringer er, påpeger Foucault, ikke det endelige resultat for en analyse.¹⁶ De er derimod overfladekategorier eller selvfølgeligheder han vender sig imod; men for at problematisere dem idet han fremstiller og beskæftiger sig med en lang række sædvanligvis oversete enkeltbegivenheder der igennem små opbrud hver især indebærer at der pø om pø finder langstrakte

¹⁵ Se RAFFNSØE, *Sameksistens uden common sense*, bd. 2, del II, pp. 9-275, for en mere fyldestgørende redegørelse for lovens dispositiv.

¹⁶ Mange læsere har opfattet det således at Foucault i sine analyser, særligt i *Les mots et les choses*, opererede med en grundlæggende diskontinuitet mellem de forskellige historiske universer han tilsyneladende skitserer, en diskontinuitet der skulle bevirke en inkommensurabilitet perioderne imellem. At sådan en opfattelse ikke er rigtig fremgår af en samtale med Boncenne under titlen "Du pouvoir" : "Forestillingen om 'diskontinuitet' (...) er (...) blevet almindeligt udbredt [i receptionen af bogen]. Måske er jeg selv ansvarlig herfor? Men det forhindrer ikke at bogen hævder det stik modsatte. Jeg vil nødig optræde belærende, men det er tilstrækkeligt at kende en smule til de områder som jeg behandler i bogen – til biologiens, til den politiske økonomis og til den generelle grammatiks historie – for at man straks kan se (...) spalter eller store brud der, f.eks., bevirker at en bog fra midten af 1700-tallet der behandler medicinske emner, for os er en grinagtig folkemindegenstand som vi ikke forstår. Derimod udkommer der 70 år senere, i 1820, medicinske bøger der – selv om de fortsat indeholder en masse fejltagelser, utilstrækkeligheder og tilnærmelige 'sandheder' – alligevel er en del af en vidensform som er den samme som vores. I *Les mots et les choses* tager jeg afsæt i den indlysende konstatering af diskontinuitet idet jeg forsøger at spørge mig selv: Er den diskontinuitet virkelig en diskontinuitet? Eller snarere: Hvilken transformation har været nødvendig for at man går fra en videnstype til en anden? For mig er det slet ikke en måde at bekræfte diskontinuiteten i historien på. Det er tværtimod at sætte diskontinuiteten på dagsordenen som et problem der skal løses. Min fremgangsmåde er altså en ganske anden end en "diskontinuitetens filosofi" (...); bogens øvelse og anstrengelse bestod i at tage udgangspunkt i den tilsyneladende diskontinuitet (...) for at søge (...) at opløse og ophæve den" (pp. 59, 62). Jvf. også FOUCAULT, *Histoire de la folie*, p. 415, og *Les mots et les choses*, p. 64.

forskydninger sted.¹⁷

For det andet er forestillingen om en periodisering utilstrækkelig fordi den opererer med en for simpel forståelse af dispositivernes virkemåde. Den historiske analyse ville blive totaliserende hvis den antog at dispositive er eksklusive: at de nødvendigvis måtte afløse hinanden idet de udelukkede og trængte frem på bekostning af de andre dispositive. Ifølge Foucault er dette ikke tilfældet eftersom der slet ikke er tale om “en serie i hvilken de enkelte dele følger efter hinanden i en klar rækkefølge. (...) Der findes ikke nogen lovens tidsalder, disciplinens tidsalder og sikkerhedens tidsalder. (...) Der er ikke tale om at sikkerhedskabende mekanismer træder i stedet for disciplinære mekanismer” (Cours 78.01.11).¹⁸ Foucault påpeger i stedet hvordan forskellige dispositive-modaliteter kan sameksistere og endda forudsætte hinandens eksistens. “I det juridisk-legale system” var det “disciplinære aspekt” f.eks. “langt fra fraværende. (...) Når man foreskrev en såkaldt eksemplarisk straf, ville man opnå en afrettende virkning” og således var “den eksemplariske pinestraf i sin anvendelse en afrettende og disciplinær teknik”. Og Foucault fortsætter: “Det disciplinære system indeholder ligeledes en række dimensioner der i grunden hører til sikkerhedens formation. Når man foretager en fængsling ud fra den alment anerkendte risiko for tilbagefald som den indsatte repræsenterer, for det som man meget tidligt kalder hans “farlighed”, er der ligeledes tale om sikkerhedsskabende foranstaltninger.” Og han slutter af med at understrege hvordan de forskellige dispositive virker sammen ved at understøtte at “de sikkerhedsskabende foranstaltninger (...) aktuel slet ingen (...) suspension (...) af de juridisk-legale eller de disciplinære mekanismer (...) indebærer. Tværtimod: (...) der finder en sand juridisk-legal inflation sted for at (...) sikkerhedssystemet kan virke” (Cours 78.01.11).

I retrospekt bliver det altså muligt at bemærke at andre hensyn allerede implicit var nærværende, og at det var nødvendigt for lovens funktion at disse hensyn blev taget. Den offentlige bekendtgørelse af loven og demonstrationen af hvad overskridelsen medførte, havde også en dannende eller ‘opbyggelig’

¹⁷ Også i de senere værker forholder Foucault sig kritisk til en forestilling om radikale brud. I bind II og III af *Histoire del la sexualité*, begge fra 1984, er det forestillingen om en væsentlig forskel mellem hedenskab og kristendom der står for skud: “(M)an burde således forskyde (transformer) det spørgsmål om kontinuitet (eller om brud) mellem antikkens moralformer og den kristne moral. I stedet for at spørge efter hvilke dele af sin kodeks som kristendommen kunne hente i den antikke tænkning og hvilke den selv tilføjede, burde man spørge sig hvorledes overførslen og forandringen af kodeksen, selvforholdets former (og de selvpraktikker der er forbundne hermed) blev defineret, modificeret reartikuleret og mangfoldiggjort nedenunder kontinuiteten” (FOUCAULT, *L'usage des plaisirs*, pp. 38-39). Jvf. også konklusionen i FOUCAULT, *Le souci de soi*, pp. 269-74.

¹⁸ Når Foucault her siger mekanismer om de sikkerhedsskabende foranstaltninger, gør han sig skyldig i en for letsindig sprogbrug. Man må fastholde at der er forskel på en mekanisme og et dispositiv.

indvirkning på modtagerne, ligesom den åbenbarede en foranstaltning som ville træde i funktion i en given fremtidig situation hvor loven blev overtrådt, og som dermed havde en betryggende karakter. Lovudøvelsen havde allerede implicit en disciplinerende indflydelse og en sikkerhedsskabende funktion.

Sådanne anliggender som et dispositiv implicit varetager, kan imidlertid udfoldes og gøres til et hovedanliggende inden for andre dispositive. Hensynet til disciplinering der allerede implicit blev taget i udøvelsen af loven, kan søges opfyldt mere effektivt og fyldestgørende ved at etablere særlige disciplindispositive der direkte har til formål at afrette en social gruppes opførsel. Idet ærindet dermed løsgøres fra de sammenhænge det tidligere var indlejret i, fremstår det nu i højere grad 'sådan som det er', i en form hvor det overordnes andre hensyn som tidligere prægede det og gav det retning, og hvor det dermed synes at fremstå i en renere form. Dispositive udfolder i den enkelte dispositivtype forskellige aspekter af den sociale omgang, forskellige hensyn som tages, og gør dem dermed manifesterede som uomgængelige anliggender. Dispositivhistorien skildrer således hvordan implicite eller indfoldede rudimentære hensyn udfoldes i en principielt endeløs bevægelse hvor de i stigende grad bliver udvendige for hinanden. Den er fortællingen om hvordan forskellige aspekter af vores tilværelse udfoldes eller uddifferentieres som selvstændige samvirkeformer i en multipel og principielt endeløs udspaltning.¹⁹

Når man bestræber sig på at bestemme det dispositive der har gjort sig gældende, søger man derfor også at indfange en regelmæssighed der hører de tidlige processer til. Bestræbelsen på at foretage en dispositionel analyse hviler på den opfattelse at de forskellige konsekutive sociale handlinger forandrer det forudgående, og at der således i historien gør sig en bestandigt gentaget diskontinuitet gældende.²⁰ Men samtidig hviler bestræbelsen på den

¹⁹ Foucault taler om en endeløs uddifferentiering i de måder hvorpå man omgås verden i en replik til Habermas: "*Raulet*: (...) According to Habermas, you provided a masterly description of the 'moment reason bifurcated.' This bifurcation was unique. It happened once. At a certain point, reason took a turn which led it towards an instrumental rationality, an auto-reduction, a self-limitation. (...) This analysis of bifurcation is Kantian. / *Foucault*: (...) I would not speak about *one* bifurcation of reason but more about an endless, multiple bifurcation – a kind of abundant ramification. (...) At present, for example, I am studying the problem of techniques of the self in Greek and Roman antiquity; how man, human life and the self were all objects of a certain number of *technai* which, with their exacting rationality, could well be compared to any technique of production. / *Raulet*: Without comprising the whole of society. / *Foucault*: Right. And what led the *techné* of the self to develop... everything propitious to the development of a technology of the self can very well be analysed, I think, and situated as a historical phenomenon – which does not constitute *the* bifurcation of reason. In this abundance of branchings, ramifications, breaks and ruptures, it was an important event, or episode; it had considerable consequences, but it was not a *unique* phenomenon" (RAULET, "Structuralism and poststructuralism: An interview with Michel Foucault", p. 201).

²⁰ Fremkomsten af den historicitet der danner afsæt for en sådan analyse lokaliserer Foucault i

antagelse at det er muligt at anlægge et analyseniveau hvor denne diskontinuitet i stigende grad elimineres, så der kommer en regularitet til syne i den forandring af det foregående som finder sted i de sociale handlinger. Den dispositionelle redegørelse kommer herved til at optræde som den sociale analyses svar på den biologiske evolutionsteori.²¹ Den dispositionelle analyse søger at gøre rede for tilblivelses- og forandringsprocessernes egen regelmæssighed, den organisering af det sociale som har fundet sted i de historiske transformationer. Den hævder at man må gøre rede for regelmæssigheden i de sociale transformationer ved at pege på og beskrive den komplekse anordning som lidt efter lidt er blevet til igennem de sociale handlinger.

8. *Strid mellem formale niveauer (Husserl og Nietzsche)*. – Etableringen af et dispositiv er samtidig iværksættelsen af en ny formal orden der har en vis normativ status idet den tegner et mønster af retningslinier som en samfærdsel bør følge. Således minder en dispositivhistorie i en vis udstrækning om E. Husserls redegørelse for hvordan nye uomgængelige formale niveauer, f.eks. Euklids geometri, konstitueres historisk, og hvordan sådan en historisk begivenhed indfører et nyt formalt niveau som man må holde sig efterretteligt.²²

Det er imidlertid karakteristisk for metafysikken (inklusive dens moderne formale udløbere siden I. Kant) at den forveksler det forhold at størrelser der vejleder sociale handlinger og hændelser bliver uomgængelige med det forhold

Les mots et les choses (pp. 229-313) til en forskydning der finder sted inden for videnskaberne og tænkningen omkring år 1800. Hos Ricardo, Bopp og (især) Cuvier (men også hos Hegel) begyndte en bestemmelse af historiens natur som bestandige radikale brud at gøre sig gældende og afløse en bestemmelse af historien som en grundlæggende kontinuitet bag de åbenlyse og overfladiske forskelle. Med frembruddet af en historie der havde karakter af en diskontinuitet, tegner sig for Foucault at se for første gang i den vestlige viden en historicitet der tillod historien at gøre sig gældende i egentlig forstand inden for vores viden og tænkning (jvf. *ibid.* p. 288). Med dette skred åbnedes en horisont der stadigvæk forblev normgivende for Foucaults egen tænkning (jvf. *ibid.* p. 232).

²¹ Også i den dispositionelle analyse opererer man med en historie, her den sociale, baseret på 'mutationer'; ligesom man antager at de uvæsentlige forandringer udsondres i løbet af den samme histories 'selektion'.

²² Se HUSSERL, *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, § 9. Også Hegels *Die Phänomenologie des Geistes* kan læses som en redegørelse for tilblivelsen af nye formale niveauer der kommer til at danne afsæt for det efterfølgende sociale samkvem.

at de bliver ubetinget bydende.²³ Det forhold at man ikke kan gå bagom et etableret formalt niveau og lade som om intet var hændt, indebærer ikke at det får karakter af et ubetinget imperativ eller lov. Et uomgængeligt dispositiv kan tilsidesættes og omtolkes af andre dispositiver ; dets uomgængelighed viser sig blot derved at dette netop forudsætter at dets vejledning må suspenderes og at suspensionen bliver mærkbar som en sådan. Et dispositiv viser sig uomgængeligt derved at det er nødvendigt at forholde sig til det som en udfordring.

En skildring af vores historie der søger at anskue forandringerne som udvikling i den sociale teknologi, viser derfor hvordan grundlæggende dispositiver opstår og bliver uomgængelige. Den sociale teknologis historie skildrer opkomsten af nye former for formal orden, af nye former for udvendighed der bliver vejledende for samfundets funktionsmåde. Men den sociale teknologis historie beskriver også hvordan de forskellige former for formal orden, når de en gang er opstået, indgår i en udveksling med hinanden; hvordan dispositivtyper der umiddelbart konstitueres som eksterne i forhold til hinanden, mødes, samarbejder og kolliderer med hinanden; samt hvordan visse dispositiver indoptager andre dispositiver idet de omtolker dem og søger at lade dem indgå i deres egen funktionsmåde.

Et sådant forsøg på at gøre rede for historien som en uafgjort og uafgørbar *strid* mellem sociale funktionsformer må give mindelser om F. Nietzsches analyser af vores værdiers oprindelse. Også Nietzsche søger at anskue vores samliv som et resultat af vores samkvem og sociale udfoldelse og at vise hvordan de selvfølgelig forekommende sociale institutioner er gennemgangsled for og effekter af den sociale udveksling. Nietzsche tenderer imidlertid mod at beskrive den sociale strid som forskellige varianter af en verdenshistorisk strid mellem en aktivitet der bekræfter sin egen udfoldelse ("Rom"), og en aktivitet der skaber rum for sin egen udfoldelse ved primært at sige nej til og hæmme andre former for udfoldelse ("Judæa").²⁴ En sådan universalhistorisk tilgang der søger at beskrive de historiske brydninger som forskellige varianter af dispositiver der strides, risikerer til stadighed at gøre rede for sine dispositiver som uforanderlige institutioner.

Historien om de sociale teknologier er derimod på den ene side en "monumental-historie" der beretter om hvordan nye udvendige og uforenelige

²³ Forvekslingen medfører at man støder på problemet med at gøre rede for hvordan den ubetingede normativitet som man hævder eksistensen af og samtidig plæderer for, kan blive selvbegrundende. Dette har, via bl.a. Hegel og Husserl, været et tilbagevendende problem fra Kants behandling af morallovens imperativ til Habermas' hævde af en forpligtelse på en kommunikativ fornuft.

²⁴ Jvf. afsnit 16 i første afhandling i NIETZSCHE, *Zur Genealogie der Moral*.

samkvemsformer opstår.²⁵ På den anden side er der en analyse af den evigt pågående udveksling og strid mellem disse samkvemsformer. En redegørelse for nye uomgængelige niveauer og deres konstitution der bringer Husserl i erindring, mødes i vore teknologiers socialhistorie med en nietzscheansk analyse af den evigt pågående strid imellem disse formale niveauer.

III. DEN DISPOSITIONELLE ANALYSES IMPLIKATIONER

Med dispositivanalysen er der altså tale om en historisk undersøgelse der beskæftiger sig med hvordan forskellige sociale teknologier, forskellige dispositiv-modaliteter, bliver til historisk. Men samtidig er der tale om en analyse der undersøger hvordan de forskellige formale niveauer for den sociale udveksling som det givne dispositiv medfører, spiller sammen eller strides med andre dispositiver i en principielt endeløs uddifferentieringshistorie. Sådan en form for analyse har en række implikationer.

9. *Dispositivets funktion versus mekanismen.* – En dispositionel anordning kommer i stand som svar på en fornødenhed i en bestemt historisk situation. Arrangementet bliver udarbejdet som en løsning på et problemkompleks, som en fordøjelseskanal der evner at forarbejde noget ellers vanskeligt fordøjeligt. Udarbejdelsen af et bestemt arrangement kan anskues som en stillingtagen til et socialt fordøjelsesbesvær hvor problematik og løsningsforslag udfoldes i stigende grad efterhånden som dispositivet tager form. I takt med sin tilblivelse indgår dispositivet i en større sammenhæng og udfylder en overordnet funktion som det i løbet af sin opbygning er med til at selektere og udforme.²⁶ Det betyder at dispositivet retrospektivt kan anskues som om det var udarbejdet under hvad Foucault kalder en “fremherskende strategisk funktion”.²⁷ Dispositivets overordnede rolle inden for en større

²⁵ En sådan karakteristik tager udgangspunkt i Foucaults brug af ordet “monument” i *L'archéologie du savoir* (p. 15) hvor det betegner en enestående overleveret begivenhed der ikke hører klart hjemme inden for en allerede etableret sammenhæng. I en monumentalthistorie søger man derfor at klarlægge den enestående begivenheds sammenhæng og det nybrud den betegner i forhold til denne sammenhæng med udgangspunkt i begivenheden selv.

²⁶ Dette betyder ikke at de problemer et givet dispositiv forarbejder ikke ville kunne løses på andre måder. De kan forarbejdes via andre kanaler, og dvs. af andre dispositiver.

²⁷ “Une fonction stratégique dominante” (FOUCAULT, “Entrevue. Le jeu de Michel Foucault”, p. 63). I den citerede passage synes Foucault at anskue konstruktionen af et dispositiv som et svar på allerede givne eller formulerede sociale krav eller nødvendigheder. En sådan beskrivelse af dispositivets tilblivelse opererer dels med en forestilling om en *social funktion* der allerede foreligger færdig før dispositivet begynder at udfylde den, og dels med en forestilling om en *strategisk*

dynamisk sammenhæng former dets grundlæggende matrice og påvirker dets virkemåde.

Selv om det således sætter sit præg på dispositivet at det må udfylde en funktion inden for en større konfiguration, bestemmer dets overordnede strategiske funktion alligevel ikke generelt dispositivets virkemåde i en sådan grad at det entydigt afgrænser et bestemt felt som dispositivet behandler. Der er heller ikke almindeligvis tale om at den overordnede strategiske funktion fastlægger en specifik kalkyle som eventuelle input forarbejdes efter. Det er kun tilfældet ved den bestemte form for dispositiver som Foucault betegner som "mekanismer". Ved en *mekanisme* forstår Foucault en anordning der retter sig mod et bestemt område som den behandler efter ganske bestemte, på forhånd fastlagte procedurer.²⁸

I modsætning til den bestemte begrænsede form for dispositiv som mekanismen er, beskriver Foucault generelt dispositivtypers applikationsfelt som ubestemt. Et dispositiv kan ikke beskrives som et lukket system med et på forhånd fastlagt genstandsfelt og på forhånd fastlagte selektionsmekanismer der bestemmer hvad det er sensitivt overfor. Derimod er det en anordning der er åben over for det forefaldende, over for den uforudsete begivenhed, fordi det "i modsætning til alle mekanismer (...) integrerer det tilfældige og usikre (aléatoire)" (Cours 78.01.25). Dermed yder det uventede konstant sit bidrag til en omfordeling af dispositivets fordeling, til en konstant genafstemning mellem de forskellige dele.

intentionalitet bag skabelsen af dispositivet der søger at konstruere en anordning for at udfylde en bestemt social funktion. I sine konkrete redegørelser for dispositivers tilblivelse søger Foucault stedvis at påvise en sådan funktionalitet og intentionalitet bag deres tilblivelse ; således f.eks. i *Histoire de la folie*, pp. 75-82, og i *Surveiller et punir*, pp. 84-91, som man i sekundærlitteraturen ofte har tillagt stor vægt i fortolkningen af de pågældende værker fordi disse afsnit, endelig, gav en 'forklaring' på dispositivernes opkomst. Hvis påstanden om en funktionalitet og intentionalitet bag dispositivet hævdes som en generel teoretisk tese, synes den imidlertid i modstrid med Foucaults øvrige redegørelse for dispositivers funktionsmåde. Generelt må det fastholdes at man kun kan gøre rede for et dispositivs overordnede strategiske funktion inden for den samlede konstellation som dispositivet på det pågældende tidspunkt fungerer inden for. De pågældende afsnit må derfor også snarere anskues som en beskrivelse af sociale sammenhænge i hvilke det var nærliggende at etablere dispositiver af den karakter som Foucault søger at beskrive, eller som en opridsning af et gunstigt miljø for opkomsten af sådanne, eller lignende, anordninger. Man må imidlertid samtidig fastholde at der på ethvert tidspunkt var en række andre urealiserede muligheder til stede. Dispositivet kan anskues som et muligt funktionelt svar på en problematik der begynder at gøre sig gældende; men svaret er ikke givet på forhånd. Et dispositiv rummer en refleksivitet der ikke lader sig reducere til ren funktionalitet.

²⁸ En grønthøster er en mekanik eller et maskineri eftersom den forskelsløst behandler alt hvad der kan komme ind igennem dens åbning på samme – og i øvrigt ikke nødvendigvis særligt konstruktive – måde. — Som det allerede er fremgået, skelner Foucault ofte ikke tilstrækkelig klart mellem dispositiver generelt og mekanismen som en særlig afart heraf. Han anvender ofte termen 'mekanisme' alt for skødesløst.

10. *Overdetermination dispositiverne imellem.* – Dispositivets strategiske funktion er retningsvisende for dispositivets aktivitet når det integrerer og fordøjer de påvirkninger det udsættes for. Funktionen tegner den generelle retning som en anordnings forarbejdelse tenderer mod at tage, men den determinerer ikke dispositivets virkemåde. Dispositivet kan ganske vist forekomme at være ordnet ved en bestemt forordning og at blive stabiliseret af den; men hvorledes en funktion konkret udfyldes afhænger af dispositivets konkrete anordning – og denne forskyder sig konstant eftersom dispositivet indgår i en åben udveksling med sine omgivelser.

Dispositivets strategiske funktion bliver kun retningsvisende eftersom samspillet mellem anordningens forskellige dele konstant giver anledning til hvad Foucault et sted betegner som en “processuel funktionel overdetermination”.²⁹ Der er tale om overdetermination af dispositivets funktion idet de udfald som et input afføder, kolliderer med andre virkninger og skaber uforudsigelige forandringer. Sådanne forandringer bliver på deres side mærkbare som forstyrrelser der nødvendiggør ændringer i og justeringer af forholdet imellem andre af dispositivets dele. Hele dette komplekse netværk medvirker når et dispositivs virkemåde fastlægges, hvorfor dets funktion fremstår som overbestemt af samspillet mellem en række forskellige faktorer.³⁰

Dispositivet kan, således som Deleuze bemærker, beskrives som “en multilinear sammenhæng” hvor hver linie er “underkastet *retningsændringer*, er tvedelelig og spaltende, underkastet *afdrift*”.³¹ Hvis man vil tegne et kort der kan give et fyldestgørende overblik over et dispositivs bevægelsesmønstre, må det skitseres som et pluridimensionelt og forgrenet vektorsystem, bestående af realiserede og mulige udfald.

11. *En regelmæssighed i handlinger og hændelser.* – For common sense gør der sig en umiddelbart indlysende og letgennemskuelig logik gældende på det niveau hvor individer handler med bestemte hensigter og til tider endog åbent fremlægger dem. Den dispositionelle analyse søger imidlertid at vise at man også kan beskrive en systematik på et andet niveau. På det analyseniveau som common sense umiddelbart anlægger, fremkalder mødet med forskellige problematiske felter forskellige handlinger der kan anskues som konkrete svar på de vanskeligheder man står overfor. I disse handlinger forholder den eller de der handler sig til tidligere handlinger og søger, eventuelt, at tage højde for

²⁹ En “processus de surdétermination fonctionelle” (FOUCAULT, “Entrevue. Le jeu de Michel Foucault”, p. 64).

³⁰ Foucault søger i *Cours 78.01.11* at gøre opmærksom på at dispositivet behandler åbne serier af uforudsete begivenheder “som må reguleres inden for en ramme der er mulivalent og foranderlig”.

³¹ Jvf. DELEUZE, “Qu’est-ce qu’un dispositif?”, p. 185.

og indkalkulere de mulige handlinger der senere kan følge og blive svaret på deres egne handlinger, således at netop deres eget udspil kan forblive bestemmende for hvordan udviklingen forløber.

Med de handlinger man foretager i en bestemt situation idet man reagerer på og reflekterer over den, synes man således at sætte en kurs mod bestemte mål. Til tider manifesterer man ganske eksplicit hensigten med de handlinger man foretager. Man fremlægger åbenlyst og bevidst en målsætning for hvorledes man kan reformere det tidligere eksisterende igennem en række handlinger. Ved nærmere eftertanke viser det sig imidlertid at dette ikke altid er tilfældet. Målsætningen med en given handling eller række af handlinger kan også foreligge implicit i disse; ligesom det kan være delvist uklart for den eller de handlende hvad hans eller deres handling sigter mod, og hvilke problemer den i grunden indvirker på eller forholder sig til.

De enkelte handlinger man foretager, og de hensigter de er forbundet med, krydses imidlertid med andre handlinger. Samspillet imellem dem bevirker at resultatet af de foretagne handlinger aldrig fuldstændig bliver det foruddiskonterede. I kraft af at de efterfølgende handlinger udvælger visse elementer af de tidligere handlinger på bekostning af andre og således forenkler, komplicerer eller forskyder dem, indføres der bestandig en afdrift i forhold til den enkelte handling og dens 'umiddelbare' hensigt.

Netop i dette samspil mellem handlinger hvori de lokale hensigters umiddelbarhed bortfjernes, kommer der imidlertid en ny regelmæssighed til syne. Hvis man betragter de enkelte handlinger i deres relation til og samspil med andre handlinger, elimineres visse umiddelbart åbenbare træk ved dem som uvæsentlige og accentueres andre tilsyneladende mindre betydningsfulde. Når man anskuer handlingerne som sociale begivenheder træder et nyt mønster frem imellem dem. Denne sammenhæng mellem handlingerne og deres hensigter (eksplicit formulerede eller ej) er hændelsernes dispositiv.

Dispositivet er altså den anordning man efterfølgende mener at kunne konstatere er blevet til igennem de analyserede hændelser. I retrospekt kommer de enkelte sociale begivenheder derfor til at fremstå som størrelser der udspringer af det dispositiv som de medvirker til at danne.³² Dispositivet gør sig gældende som et fremanalyserbart, tværgående medialt niveau i de sociale handlingers interaktion. På dette niveau må de sociale handlinger analyseres som hændelser der foretages for og som virker ind på dispositivet.³³

³² En dispositionel analyse indeholder således et 'hegeliansk' rekonstruktivt moment.

³³ Vores umiddelbare modvilje mod at arbejde med sådanne 'forklaringsmodeller' hænger, bl.a., sammen med at vi i høj grad savner sprog for sådanne typer af redegørelser. Den gamle græske verbalgenus medium, der betegner akter hvormed man virker ind på sig selv, eller decideret reflektive akter, findes stort set ikke på de moderne sprog. Forblevet er kun aktiv og passiv. Dette indebærer at vi tenderer mod at beskrive forholdet mellem dispositivet og dets hændelser som enten subjektiv eller

Det udarbejdes at der styres og hvordan der styres, uden at nogen har styr på hvorledes der styres.

12. *Et forskrivende, uomgængeligt, men ikke altbestemmende niveau.* – Med den dispositionelle analyse foregiver man ikke at nå realiteten i sig selv. Med dispositivanalysen har man mindre altomfattende prætentioner. I denne søger man at vise hvordan de enkelte handlinger, anskuet som præskriptive begivenheder, ganske vist gensidigt eliminerer hinanden, men kun for sammen at aftegne et mønster og skabe et nyt *foreskrivende niveau* som man søger at rekonstruere i analysen. Den systematik der således kommer til syne er dispositivets. Når man artikulerer et dispositiv, fremstiller man det fælles foreskrivende niveau der er blevet til igennem, og som forekommer at have gjort sig gældende i rækken af analyserede foreskrivende enkelthandlinger. Dispositivet er en sammenfattende anskueliggørelse af hvad man, på et givet tidspunkt, synes at have været i færd med at foreskrive den sociale omgang. Det er en symbolisering, en sammenbringende anskueliggørelse, af de retningslinier for handling der blev til igennem de enkelte foreskrivende handlinger.

I og med at man mener sig i stand til at iagttage hvorledes et nyt dispositiv blev til igennem en historisk transformation, hævder man således kun at nye retningslinier for handlinger begyndte at gøre sig gældende, ikke nødvendigvis at der blev handlet i overensstemmelse med disse retningslinier. Man påstår ikke at de handlende altid opfører sig således at de bringer dispositivet til udtryk i renkultur. Så længe man gør rede for dispositivet befinder man sig fortfarende på et idealitetens niveau der forbliver suspenderet i 'realiteten'. Med dispositivet søger man at angive programmet for den algoritme som har virket foreskrivende ind på de enkeltprogrammer der aldrig blev implementeret sådan som de umiddelbart synes at have været tænkt.

I den dispositionelle analyse optræder dermed den sociale virkelighed som sådan som en "Ding an sich" analysen ikke gør krav på at nå. Hvad vi faktisk gjorde, hvordan vores omgang med hinanden rent faktisk forløb, tildeles status af en metafysik der falder uden for analysens perspektiv. I det perspektiv analysen opretter, gives det sociale, med dets handlinger og hændelser, kun i en bestemt brydning. Analysen giver kun adgang til hvad man gjorde ad en 'omvej' ved at undersøge hvordan man var i færd med at foreskrive hvad der skulle gøres.

objektiv genitiv – enten handler dispositivet eller også handles der med dispositivet – og at vi dermed har vanskeligt ved at fastholde gensidigheden i dispositivet. Vi er tilbøjelige til at anskueliggøre dispositivet som enten subjekt eller objekt og har derfor vanskeligt ved at fastholde det mediale og reflektive niveau.

Allerede en sådan beskrivelse har imidlertid stor rækkevidde. Det fremanalyserede dispositiv bliver til som det komplekse svar der lader sig gennemføre i en historisk situation, til forskel fra, og i abstraktion fra, de konkrete mere enkle forslag. Dispositivet synes at have en afgørende indflydelse i og med at det opridser den iværksatte måde at forholde sig på i en konkret historisk situation, måden hvorpå man kan magte denne ved at *forholde sig foreskrivende* til den. Samtidig får den i dispositivet fremstillede måde at forholde sig på status af en uomgængelig 'realitet' for så vidt som dispositivet sætter sig umiskendelige spor i den måde det præger socialitetens (allerede i sig selv foreskrivende) aktiviteter på. Dispositivets virke aflejres i og omformer institutionerne; det præger uafviseligt den enkeltes måde at opføre sig på, og former hans perception af det forefaldende. Dispositivet er, på den ene side, en ideel størrelse eftersom det har karakter af en respons på den udfordring det tidligere hændte rummer der svarer ved at foreskrive bestemte udfald uden at kunne bestemme dem fuldstændigt, uden at være enerådende. Men dispositivet er, på den anden side, en kollektivt produceret og forpligtende idé der kun 'gives' for så vidt som den er til stede i det særegne. Det ideelle eksisterede fra begyndelsen kun som en konkret tilstedeværende – og i de samfundsmæssige institutioner og handlemåder allerede realiseret – idealitet. Er dispositivet ikke en enerådende eller almægtig idé, så er det som en allerede realiseret allestedsnærværende sammenhæng til gengæld uomgængeligt.

13. *Dispositivernes historiske rationalitet.* – Viser der sig for common sense en umiddelbart indlysende rationalitet på det niveau hvor individer handler med bestemte hensigter, så søger den dispositionelle analyse at vise at det også kan lade sig gøre at beskrive en rationalitet på et andet niveau.³⁴ En sådan rationalitet ytrer sig i form af den regularitet eller logik der former en bestemt social omgang.

Den opfattelse at en sådan, i den sociale omgang inhærent, rationalitet først for alvor lader sig afdække hvis man beskæftiger sig med denne logiks *tilblivelseshistorie*, danner udgangspunkt for den transformative analyse.³⁵ Kun på denne måde lader det sig vise hvordan rationaliteten lidt efter lidt er blevet til igennem forskellige svar på forskellige udfordringer.³⁶ Denne

³⁴ Jvf. beskrivelsen af rationalitet i FOUCAULT, *La volonté de savoir*, p. 125.

³⁵ At en rationalitet må undersøges via dens tilblivelse fremføres bl.a. i FOUCAULT, "La poussière et le nuage", p. 34.

³⁶ Foucault påpeger i øvrigt i samtalen "La torture, c'est la raison" (p. 395) at hans tale om en rationalitet der gør sig gældende i bestemte former for praktisk omgang, tager udgangspunkt i fransk sprogbrug og ikke i den tyske forestilling om fornuft: "På tysk har 'Vernunft' en betydning der er langt bredere end 'raison' på fransk. Det tyske begreb har en etisk dimension. På fransk har man givet det en

indfaldsvinkel hænger sammen med rationalitetens begrænsede og afhængige karakter. En rationalitet viser sig historisk som værende til stede i måden hvorpå man forholder sig til forskellige påvirkninger; den kommer til syne som en rationalisering i måden hvorpå man responderer på de historiske sammenhænge man stilles i.³⁷ At man bestræber sig på at gøre rede for den rationalitet der gør sig gældende i en given social omgang for at vise hvordan den sætter sit præg på denne og binder den sammen, indebærer ikke en påstand om at en sådan praksis som sådan, eller in toto, er rationel. Men i og med at man indfanger den yderst reelle og virkningsfulde bearbejdelse af en social omgang der må have fundet sted, og som har ordnet handlingerne til en regularitet der forekommer at have sin egen indlysende og fremstillelige logik, gør man, som antydnet, rede for den i bearbejdelsen indeholdte rationalitet. Den klarlagte rationalitet har imidlertid en begrænset status. Rationaliteten har status af en forståelig kollektiv systematik der i tilbageblik viser sig at have gjort sig gældende igennem bestræbelserne på at forandre handlingsmønstrene. Rationaliteten kommer først til syne inden for en praktisk omgang som en afhængig (og begrænset) efterrationalisering af denne, men en efterrationalisering der på sin side først lader sig afdække i analysens supplerende efterrationalisering af det gjorte og det hændte. Rationaliteten får karakter af en rekonstruerbar forståelighed i forandringen af

instrumental og teknologisk dimension. På fransk er tortur fornuft. Men jeg forstår så absolut at på tysk kan tortur ikke være fornuft". Er det tyske begreb om en fornuft det mest omfattende, for så vidt som det inkluderer en emfatisk forestilling om det gode, eller i det mindste et bedre liv, så evner det franske begreb om en forstandighed til gengæld at omspænde og betegne en større diversitet. Det opererer med en lavere tærskel for hvad der kan beskrives som rationelt, og det udgrænser derfor færre former for praksis som irrationelle og ubeskrivelige.

³⁷ Dette indebærer at det for Foucault at se ikke er muligt at tale om rationalitet fuldstændig generelt, og heller ikke om en almen rationalisering, men kun om en rationalisering af – og inden for – en mere omfattende sammenhæng. I "Table ronde du 20 mai 1978" siger han : "Jeg tror ikke man kan tale om 'rationalisering' i sig selv, uden at forudsætte en absolut værdi-rationalitet (valeur-raison absolue) og uden at indsætte hvad som helst i rationaliseringskategorien (dans la rubrique des rationalisations). Jeg tror man bør begrænse dette ord til at have en instrumentel og relativ betydning. Ceremoniellet forbundet med den offentlige pinestraf er ikke længere irrationelt hvis man betragter det i forhold til en retspraksis i hvilken en ny måde at tilsigte bestemte virkninger gennem straffen kommer til syne, en ny måde at beregne dens nytte på, at retfærdiggøre den på, at graduere den på, etc. Det drejer sig ikke om at måle praktikker i relation til en rationalitetens grundlov i forhold til hvilken de vil blive vurderet som mere eller mindre fuldendte former for rationalitet. Det drejer sig snarere om at iagttage hvordan rationaliseringsformer indskriver sig i praktikker eller systemer af praktikker – og hvilken rolle de spiller i disse. For der gives ikke 'praktikker' uden et bestemt rationalitetsregime" (p. 47). Foucault udarbejder de citerede pointer i forbindelse med en stillingtagen til M. Webers grundbegreb om en idealtipe og sammes påstand om en grundlæggende rationalisering der har fundet sted i de moderne vestlige samfund. Foucault søger her at påpege hvordan man i begge disse begreber i sidste instans opererer med en skjult overhistorisk essens.

den sociale omgang der lader denne omgang, inklusive dens forandringer, fremstå som en reguleret praksis.

IV. DISPOSITIVETS ALLESTEDSNÆRVÆR

Selv om de af dispositivanalysens implikationer der just er blevet fremstillet i punktform, måske lidt skematisk, ikke findes artikulert hos Foucault selv, er dispositivet alligevel en størrelse der sætter sig spor overalt i hans forfatterskab. Denne artikels sidste kapitel antyder hvordan og i hvilken grad.

Ved at vise dispositivets allestedsnærvær i værket kan man endvidere pege på en vej ad hvilken Foucaults analyser – til dels – kan undslippe det usamtidighedsproblem der er blevet fremført i kritikken. Her hævder man at det er Foucaults ærinde at analysere en række samtidige erfaringer for derved at komme på højde med sin tid ; men også at han altid er dømt til at komme for sent med sådan en samtidsdiagnose, fordi det at en erfaring er passé, netop skulle være hvad der gjorde den mulig at opdage og analysere.³⁸ Forskydes perspektivet i retning af dispositivanalysen, bliver dette usamtidighedsproblem imidlertid mindre nærværende. For i den dispositionelle analyse er hverken samtidige erfaringer, vidensformer eller institutioner det primære ; det er derimod det tværgående og grundlæggende niveau der binder disse sammen og tillader dem at træde frem som de gør. Hermed bliver usamtidighedsproblematikken også en anden da det i dispositivanalysen ikke drejer sig om at fastlægge hvad der egentligt 'er', men hvad der disponerer at dette værende træder frem : hvilke samtidige dispositiver der stadig virker ind på den sociale udveksling.

14. *Et analyseniveau hinsides erfaring, videnskab og institution.* – I *Histoire de la folie* viser Foucault hvordan galskaben *erfares* som sindssygdom, samtidig med at den bestemmes som en størrelse der hører hjemme inden for en bestemt *institution*, asylet, og *gøres* til genstand for en bestemt *viden*, nemlig psykiatrien. I *Naissance de la clinique* demonstrer han hvordan sygdom bestemmes som abnormal funktion inden for en ny institution, nemlig den medicinske klinik, idet sygdommen her underkastes et nyt terapeutisk blik der etablerer medicinen som en viden om det syge individ. *Les mots et les choses* gør rede for hvordan mennesket *erfares* som et isoleret objekt for viden der kan studere sig selv inden for human- og

³⁸ Jvf., bl.a., BAUDRILLARD, *Oublier Foucault*.

socialvidenskabelige vidensformer der institutionaliseres som videnskaber på forsknings- og uddannelsesinstitutioner. Samtidig viser bogen hvordan sproget på et tidspunkt i stigende grad begynder at optræde som den størrelse der undersøger sig selv inden for de nævnte vidensformer og -institutioner og dermed tegner til at afløse mennesket. *Surveiller et punir* påpeger at opkomsten af fænomenet "strafferetslig delinkvens" hænger sammen med konstruktionen af et sammenhængende institutionaliseret opdragelses- og afstraffelsessystem der fik sit fremmeste udtryk i fængslet. De nye institutioner forudsatte og virkede sammen med nye vidensformer der indsamlede en på én gang kollektiv og individualiserende viden om forskellige samfundsgrupper, og eksemplificeret ved kriminologi og retspsykiatri rettede disse nye vidensformer sig i særdeleshed mod de grupper der tilsyneladende i særlig grad modsatte sig en opdragelse.

Men det er samtidig Foucaults påstand at det ikke er tilstrækkeligt blot at opregne de forskellige serier: sindssygdom, asyl og psykiatri; somatisk dysfunktion, klinik og klinisk medicin; menneske/sprog, human- og socialvidenskabelige vidensinstitutioner og -former; delinkvens, fængsel og psykologi. Lister der korrelerer *erfaringer* af genstande med former for *videnskab* og *institutioner* er ikke fyldestgørende, men må suppleres med et fjerde, *mellemliggende register* der tillader dem at udveksle med hinanden og binder dem sammen. Et sådant register er dispositivet. Rækken sindssygdom, asyl og psykiatri bliver eksempelvis først for alvor forståelig når man klarlægger hvordan bestemte "udskillelses- og afsondringsteknikker" (Cours 78.02.08) bliver til, og hvordan de i et samspil med andre dispositiver udskiller de sindssyge som en særlig gruppe der kan behandles inden for særlige institutioner, idet adskillelses- eller udskillelseteknikkerne samtidig afgrænser et særligt vidensfelt. Suiten somatisk afvigelse, klinik og klinisk medicin må gøres sammenhængende ved at undersøge hvordan en bestemt social omgang opstår i hvilket den rette livsudfoldelse bliver til et offentligt anliggende af så stor vigtighed og nytteværdi at man udvikler en hel helbredelsesteknologi der kan gribe pædagogiserende ind i denne livsudfoldelse og normalisere den. Listen menneske, humane vidensinstitutioner og humanvidenskaber kan gøres sammenhængende ved at man artikulere hvordan vi i vores omgang med hinanden begynder at indføre et bestemt generelt vidensregime (eller *episteme*) der disponerer for og forpligter os på en sådan videnskab om mennesket der giver det en særstatus.³⁹

³⁹ Også epistemet kan ifølge Foucault bestemmes som et dispositiv, blot et af en særlig diskursiv karakter: "Det som jeg nu vil gøre, er at prøve at vise at det som jeg kalder dispositiv, er et tilfælde langt mere generelt end epistemet. Eller snarere: at epistemet er et dispositiv der er specifikt diskursivt, i modsætning til den dispositivform (...) hvis elementer er langt mere heterogene. (...) Hvis

Serien delinkvens, strafferetsligt system og individualiserende videnskab må suppleres ved at man gør rede for hvordan vi med tiden begynder at forholde os disciplinerende til hinanden og dermed begynder bestandig at opdele de grupper af mennesker som vi møder i særegne individer der bør udsættes for opdragende og afrettende foranstaltninger. Først idet sådanne disciplinerende foranstaltninger giver mennesket en bestemt form, bliver den moderne videnskab om mennesket mulig; og først idet disciplinen gør sig gældende i og omformer indespærringens lukkede rum, omdannes tidligere tiders kachot til det moderne fængsel med dets specifikke klientel.

Bag de mere umiddelbart åbenbare videnskabsformer, erfaringsgenstande og institutioner gemmer der sig således et mere diskret niveau, nemlig dispositivets.

	Erfaring	Videnskab	Institution	Dispositiv
<i>Histoire de la folie</i>	Sindssygdom	Psykiatri	Asyl	Udskillelseteknologi
<i>Naissance de la clinique</i>	Somatisk dysfunktion	Klinisk medicin	Klinik	Helbredelsesteknologi
<i>Les mots et les choses</i>	Menneske/sprog	Human- og socialvidensformer	Human- og socialvidenskabelige institutioner	<i>Episteme</i>
<i>Surveiller et punir</i>	Delinkvens	Psykologi	Fængsel	Disciplin

Ved siden af videnskabelige fællesskaber der foruddiskonterer 'hvad der kan hævdes', genstande der fastlægger 'hvad der kan erfares', samt institutioner der foregriber 'hvad man må gøre', findes der organiseringsformer der disponerer 'hvad der lader sig gøre'. Ved siden af påstandene, det synlige og påbudene findes handlinger og hændelser hvori vi allerede er i færd med at organisere og disponere vores omgang med hinanden. I dispositivanalysen søger man, så vidt muligt, at belyse de tre første registre – erfaring, videnskab, institution – ved at gøre rede for forandringer i det fjerde, i dispositivets register. Dette medfører, som det er tilfældet i Foucaults forskellige værker, at man i sådan en analyse netop ofte vil inddrage de tre andre niveauer og søge at binde dem sammen.

du ønsker det, kan epistemet defineres som det strategiske dispositiv der tillader at udvælge alle de mulige udsagn (énoncés) som ville kunne være acceptable (...) inden for et videnskabeligt felt (d'un champ de scientificité), og med hvilket man kunne sige: det der er sandt eller falsk. Det er et dispositiv der tillader at adskille, ikke det sande fra det falske, men det videnskabeligt ukvalificerbare fra det kvalificerbare (l'inqualifiable scientifiquement du qualifiable)" (FOUCAULT, "Entrevue. Le jeu de Michel Foucault", pp. 65-66).

15. *En tværgående flugtlinie.* – Som det er fremgået, kan man med dispositivet som afsæt samle og artikulere hele Foucaults værk idet man anskuer hans hovedværker som forskellige forsøg på artikulere karakteren af den samtidig han befinder sig i. Dette indebærer imidlertid at han samtidig i hvert enkelt værk kommer til at give et specifikt bud på dispositivets karakter. Dispositivet både artikulerer og artikuleres i Foucaults værk. Dispositivanalysen som analysestrategi gør sig således selv gældende som et dispositiv. Det er den størrelse der i høj grad disponerer fremstillingen af de forskellige moderne selvfølgeligheder som Foucault undersøger, men netop derfor forbliver den også i vidt omfang eksplicit uartikuleret. Dispositivet er den grundlæggende, transformative struktur som løber som en understrøm gennem værket, men uden at den selv bliver genstand for tematisk behandling.

Foucault har flere steder fremhævet hvorledes F. Nietzsches og M. Heideggers tænkning dannede afgørende inspirationskilder, anordninger der havde påvirket ham og som virkede videre igennem hans egne værker. Men netop denne nærhed havde bevirket at han stort set havde ladet sig nøje med at tænke med dem og hverken havde bestræbt sig på, ønsket eller kunnet beskæftige sig med deres værker som genstande han havde kunnet skrive direkte om.⁴⁰ Noget lignende kan man sige om dispositivet. Det er en anordning Foucault kontinuerligt benytter sig af og spiller op imod. Som et arrangement der befinder sig under huden på Foucaults tænkning, fremstilles dispositivet ikke som et artikuleret analytisk begreb, men kommer derimod til syne gennem en egen performans. Fordi dispositivet er så nærliggende, kommer det som regel kun til syne således som det træder frem og virker i de konkrete analyser.

Selv om dispositivet er noget der efterhånden sammenstykket, i de enkelte værker og i hele værket som sådan, indebærer det dog ikke at det kun træder frem idet man indlæser det retrospektivt. I visse passager, og ikke kun i det behandlede Cours 1978, fremtræder det eksemplarisk og behandles ganske ekstensivt. Dispositivet kommer således særligt tydeligt til syne i bogen *Surveiller et punir* fra 1975. I første omgang fremstår dette værk som en undersøgelse af en forandring i vores strafferet der leder til etableringen af den nye institution fængslet i og med at fængselsstraffen erstatter den offentlige

⁴⁰ I artiklen "La retour de la morale" (p. 703) fremhæver Foucault hvorledes "Nietzsche og Heidegger var de to grundlæggende erfaringer jeg har gjort. (...) Jeg mener at det er vigtigt at have et ganske lille antal forfattere som man tænker med, som man arbejder med, men som man ikke skriver om. En dag skriver jeg måske om dem, men så vil de ikke længere være andet og mere for mig end tankeredskeer. Når alt kommer til alt, så er der tre kategorier af filosoffer for mig: de filosoffer jeg ikke kender; de filosoffer jeg kender og som jeg har talt om; og de filosoffer jeg kender og som jeg ikke taler om".

pinestraf som den primære straffeform i de vestlige samfund. Foucaults 'egentlige' sigte med bogen er imidlertid at undersøge tilblivelsen af disciplindispositivet og de konsekvenser som indførelsen af disciplinen har for den sociale omgang som helhed.

I *Surveiller et punir* er Foucault yderst opsat på ikke forfalde til en analyse hvor man reducerer enten erfaring, videnskab eller institution til en af de andre, og samtidig undgå at tage en af disse tre som de andres udgangspunkt. For ikke at forfalde til den centrering om de etablerede og selvfølgelige institutioner der tidligere blev kaldt "institutional-locentrisme", må man således forsøge at "bevæge sig om bag institutionen for der at finde en magtteknologi (une technologie du pouvoir)" (Cours 78.02.08), altså et dispositiv.

I værket fremhæver Foucault selv sådan en forskydning af analysens niveau når han understreger at det ikke drejer sig om "at skrive de forskellige disciplinære institutioners historie og det der udmærker dem hver især", men derimod om "igennem en række eksempler at spore nogle essentielle *teknikker* der lettest lod sig generalisere fra det ene til det andet." Disse teknikker er kendetegnet ved "altid at være detaljerede, ofte uendeligt små", men "alligevel af stor betydning eftersom de indførte en bestemt form for politisk investering af det fysiske og politiske korpus, en ny magtens 'mikrofysik', og "eftersom de fra det 17. årh. bestandig fortsatte med at indtage større og større områder som om de tenderede mod at dække hele det sociale korpus". Med de disciplinære teknikker er der tale om "små fif der er forlenet med en stor evne til at sprede sig, subtile indretninger der umiddelbart forekommer uskyldige, men som installerer en dyb mistænksomhed"; der er tale om "*dispositiver* der følger økonomier som man ikke kan vedkende sig, og som fremmer former for tvangsudøvelse der er uden storhed; men det er alligevel dem der har indført og været bærende for forandringen af straffeformen ved indgangen til den moderne tidsalder".⁴¹ Dispositivanalysen er således markant tilstede i *Surveiller et punir*, hvilket understreges af at Foucault lidt tidligere (p. 134) skildrer hvordan tre forskellige dispositiver mødes, støder sammen og strides

⁴¹ FOUCAULT, *Surveiller et punir*, p. 140; fremhævelser tilføjet. Dette centrale analyseniveau fremhæver Foucault også i en lidt senere diskussion, "Table ronde du 20 mai 1978", omhandlende *Surveiller et punir*: "Analysens angrebepunkt var ikke 'institutioner', 'teorier' eller en 'ideologi', men 'praktikker', netop for at gribe de betingelser der på et givet tidspunkt gør dem acceptable: Hypotesen var at praksisformerne ikke kun bestemmes af institutionen, foreskrives af ideologien, eller ledes af omstændighederne (...), men at de i et vist omfang har deres egen regularitet, deres logik, deres strategi, deres selvfølgelighed, deres 'berettigelse og rimelighed' ('raison'). Det drejer sig om at iværksætte en analyse af en 'systematik af praksisformer' ('régime de pratiques') – idet man betragter praksisformerne som det sted hvor det man siger og det man gør, kædes sammen; hvor de regler man underlægger sig og de måder hvorpå man retfærdiggør sig selv (des raisons qu'on se donne), forehavender og selvfølgeligheder, kobles sammen" (Foucault 1980b: 42).

(“trois dispositifs affrontés les uns aux autres”) inden for strafferetten i den sidste halvdel af 1700-tallet. Om disse fremhæver han at det ikke er muligt “at reducere dem til retsteorier (selv om de gennemskærer og omstikker dem (bien qu'ils les recourent)”. Men man kan “heller ikke identificere dem med hjælpemidler eller institutioner (selv om de støtter sig på sådanne) eller aflede dem fra moralske valg (selv om de retfærdiggøres gennem sådanne). Der er tale om måder hvorpå evnen til at straffe udøves. Om tre magtteknologier”.

Hele undersøgelsen af forandringerne i strafferetten og fængslets fødsel kan således ses som et forsøg på at skildre hvad det er for en social teknologi, for et dispositiv,⁴² der har sat sig igennem fra det 18. årh., og som har indført en disciplinering af socialiteten og omformet samfundet til et ‘forbedringshus’.⁴³ At disciplinen med etableringen af et sådant disciplindispositiv bliver uomgængelig og nærværende overalt, er imidlertid ifølge Foucault ikke ensbetydende med at disciplinen bliver enebestemmende eller almægtig. Samfundet bliver disciplinært, uden derfor at være gennemdisciplineret.⁴⁴ Disciplinen bliver uomgængelig som en normativitet

⁴² Foucault gør i *Surveiller et punir* (p. 217) opmærksom på at disciplindispositivet “hverken kan identificeres med en institution eller med et instrument (appareil) ; den er (...) en teknologi”. Og i en kommentar fra samme år som værket udkom, fremhæver han dette dispositivs basale rolle i forhold til de institutioner han også undersøger og udviklingens langstrakte karakter : “Hvor kommer fængslet fra? Jeg vil svare : i en vis grad alle steder fra. Man kan uden tvivl tale om en ‘opfindelse’ ; men om en opfindelse af en hel teknik til overvågning, kontrol, identifikation af individer, til kvadrering af deres gebærder, af deres aktivitet, deres effektivitet og gavnlighed. Og den fandt sted fra det 16. til det 17. århundrede i hæren, gymnasierne, skolerne, hospitalerne, værkstederne. En finmasket og dagligdags magtteknologi der bemægtigede sig det fysiske og sociale korpus. Fængslet er den sidste figur i en sådan disciplinformernes tidsalder” (FOUCAULT, “Des supplices aux cellules”, p. 717).

⁴³ ‘Forbedringshus’ forsøges som en mere mundret dansk gengivelse af det forhold som Foucault i *Surveiller et punir* (p. 300) omtaler når han skriver at samfundet fremstår som “le carcéral” eller som “det fængselsagtige”.

⁴⁴ På den ene side kan Foucault understrege disciplindispositivets allestedsnærvær på følgende måde : “Vi overskrider tærskelen (...) til hvad jeg vil kalde den sociale ortopædis tidsalder. Det drejer sig om en magtform, om en samfundsform som jeg betegner det disciplinære samfund, i modsætning til de egentlige strafferetslige samfund man havde kendt indtil da” (FOUCAULT, “La vérité et les formes juridiques”, p. 593). På den anden side kan han i en replik til historikeren J. Leonards kritiske anmeldelse af *Surveiller et punir* anføre : “Han tror han leverer en kritisk indvending når han påpeger at disse programmer aldrig har fungeret reelt, at de aldrig har nået deres mål. Som om jeg nogensinde havde hævdet andet ; som om det ikke hver gang var blevet understreget at det drejer sig om forsøg, (...) dispositiver, om teknikker til... Som om fængslets historie (...) ikke netop var historien om noget der aldrig ‘virkede’, i det mindste hvis man betragter de mål der blev hævdet. Når jeg taler om et ‘disciplinært’ samfund, så må man ikke forstå det som et ‘disciplineret samfund.’ Når jeg taler om udbredelsen af disciplinære metoder, så hævder jeg ikke at ‘franskmændene lystre’ ! I analysen af de procedurer til at normalisere der er blevet installeret, er der ikke indeholdt en ‘tese om en massiv normalisation’. Som om alle disse former for udvikling ikke netop var udsat for en evindelig mislykkethed. Jeg kender en psykoanalytiker som tror at man hævder *magtens almagt (la toute-puissance du pouvoir)* hver gang man taler om *tilstedeværelsen af magtrelationer (la présence des relations de pouvoir)*, fordi han ikke er i stand til at se at deres mangfoldighed, deres

man forholder sig til overalt.⁴⁵

16. *Ledelsesrationaliteten i seksualitetens historie og dispositiv.* – Har man først fået øjnene op for det beskrevne analyseniveau i Foucaults værk, dukker det på frapperende vis frem i en række sammenhænge som i sekundærlitteraturen behandles under helt andre overskrifter. Redegørelsen for guvernementaliten, eller ledelsesrationaliteten, som begynder at blive et anliggende i Foucaults tækning fra 1974, og som træder i centrum for hans forskning i særlig grad i perioden fra 1978 til 1980, viser sig således ved nøjere eftersyn at være en undersøgelse af tilblivelsen og udformningen af en ny dispositivtype samt en artikulation af dennes konsekvenser. I denne periode viser Foucault hvorledes vi igennem en langstrakt forhistorie har vendt os mod vores ledelse af andre og af os selv for at forbedre den, og igennem denne refleksion efterhånden har udarbejdet en omfattende og specifik teknologi for denne aktivitet der forpligter os: et egentligt ledelsesrationalitetens dispositiv.⁴⁶ I denne ledelsesteknologi der virker bestemmende på hvordan der ledes, betjener man sig af forskellige udviklede teknikker såsom de tidligere nævnte sikkerhedsskabende anordninger da de ifølge Foucault udgør “et essentielt teknisk instrument” for ledelsesrationaliteten (Cours 78.02.01).

Også Foucaults rejse tilbage til antikken i de sidste to bind af *Histoire de la sexualité, L'usage des plaisirs* (“Omgangen med lysterne”) og *Le souci de soi* (“Omsorgen for selvet”) som Foucault udgav kort før sin død i 1984, bliver lettere at begribe hvis man anskuer dem i forlængelse af den allerede etablerede dispositionelle analyse af guvernementet. I sekundærlitteraturen hævder man ofte at Foucaults formål med disse værker er at udarbejde et positivt modbillede til den styring vi er underlagt i det aktuelle samfund, ved at fastholde en fri æstetisk selvskabelse som man skulle finde i antikken, og opfordre os til at forsøge at leve op til denne. Man installerer således endnu et brud mellem guvernementalitetsanalyserne og de senere ‘subjektivitetsanalyser’. Det viser sig imidlertid vanskeligt at opretholde den græsk-romerske etik som et entydigt positivt forbillede hvis man noterer sig at Foucaults karakteristik af antikken som en “grundlæggende fejltagelse”.⁴⁷

sammenfletninger og skæringspunkter (entrecroisement), deres skrøbelighed og deres reversibilitet hænger sammen med ineksistensen af en almægtig og alvidende magtinstans (l'inexistence d'un pouvoir tout-puissant et omniscient)!” (FOUCAULT, “La poussière et le nuage, pp. 15-16).

⁴⁵ Se RAFFNSØE, *Sameksistens uden common sense*, bd. 3, del III, pp. 11-174 for en mere fuldstændig behandling af disciplindispositivets tilblivelse, karakter og implikationer.

⁴⁶ Se RAFFNSØE, *Sameksistens uden common sense*, bd. 3, del IV, pp. 175-284 for en mere fyldestgørende redegørelse for ledelsesrationalitetens dispositiv.

⁴⁷ Kort før Foucaults død konstaterede G. Barbedette og A. Scala at de fandt den æstetisering af moralen og eksistensen i antikken som de mente han havde beskrevet, beundringsværdig. Og de

Med den beskrevne indgang fremstår de sidste bind af *Histoire de la sexualité* i stedet som endnu et led i Foucaults fortløbende undersøgelse af guvernementaltets-dispositivet. I denne udforsker han nemlig ikke kun hvordan en bestemt orden indføres når det drejer sig om at lede andre ; han beskriver også hvordan en bestemt rationalisering af vores ledelse af andre bliver til og gennemføres. Og han gør ikke alene rede for hvordan vi i ledelsen af andre forholder os til rationaliseringen af ledelsen af os selv, men også for hvordan vi i ledelsen af os selv forholder os til og forarbejder den rationalisering og videreudvikling af ledelsen af andre som vi er udsat for. I de tidlige undersøgelser af ledelsesrationaliteten står ledelsen af andre – og dermed politik og socialitet – i centrum ; i de seneste undersøgelser, således som de fremtræder i de sidste bind af *Histoire de la sexualité*, står ledelsen af selvet – og dermed etik – i fokus. Eftersom Foucault p.g.a. sin tidlige død aldrig fik fuldført det sidste værk, mødes de nævnte undersøgelser ikke tilstrækkelig klart. At der er tale om én sammenhængende undersøgelse peger Foucault imidlertid selv på, f.eks. i de sene artikler “Technologies of the Self” og “The Political Technology of Individuals” der blev til i kølvandet af et seminar afholdt på Vermont i 1982. Og undersøgelsen af den etiske og den politiske ledelse mødes bl.a. i den henseende at det i begge tilfælde drejer sig om at retlede en frihed, så den antager bestemte former. I den ledelse af sig selv der tematiseres i etikken, drejer det om hvorledes man leder sin egen frihed på rette måde, mens det i den ledelse af andre der behandles i politikken, handler om hvorledes man leder de andres frihed på bedste vis.⁴⁸

spurgte ham i forlængelse heraf om ikke han fandt grækerne beundringsværdige. Han svarede ganske simpelt: “– Nej. / – *Hverken eksemplariske eller beundringsværdige?* / – Nej. / – *Hvordan opfatter De dem?* / – Ikke særlig fantastiske. De stødte straks imod det der forekommer mig at være den antikke morals selvmodsigende punkt: mellem (...) en vedholdende søgen efter en bestemt æstetiserende formning af eksistensen (style d’existence) og (...) anstrengelsen for at gøre den fælles for alle. (...) Hele antikken forekommer mig at have været en ‘grundlæggende fejltagelse’” (FOUCAULT, “Le retour de de la morale”, p. 698).

⁴⁸ Foucault gør opmærksom på at frihed er en ‘ontologisk’ betingelse både for etikken og for den magtudøvelse som ledelsen er. For etikken således: “– *De hævder at man må praktisere friheden etisk (pratiquer la liberté éthiquement)?...* / – Ja, for hvad er etikken, hvis den ikke er den reflekterede udfoldelse af friheden (la pratique réfléchie de la liberté)? / – *Betyder det at De forstår friheden som et realitet der allerede er etisk i sig selv (une réalité déjà éthique en soi-même)?* / – Friheden er den ontologiske betingelse for etikken. Og etikken er den reflekterede form som friheden kan antage” (FOUCAULT, “L’éthique du souci de soi comme pratique de la liberté”, pp. 711-12). Men han påpeger også hvordan friheden er en uomgængelig betingelse for magtudøvelsen: “When one defines the exercise of power as a mode of action upon the actions of others, when one characterizes these actions by gouvernement of men by other men – in the broadest sense of the term – one includes an important element: freedom. Power is exercised only over free subjects, and only insofar as they are free” (FOUCAULT, “The subject and power”, p. 221).

Både den etiske og politiske ledelsesrationalitet søger at formulere et spillerum inden for hvilket sådan en frihed kan komme til udfoldelse.⁴⁹

Den undersøgelse af etikken der finder sted i *L'usage des plaisirs* og *Le souci de soi*, må således anskues som et studie i ledelsesrationalitetens forhistorie og mulighedsbetingelser. Igennem sin beskæftigelse med den problematisering af seksualiteten der finder sted i antikken, undersøger Foucault således hvordan en græsk beherskelsesetik, via en stoisk mellemstation, efterhånden kan glide over i den afkaldsetik som den kristne pastorale allerede tidligt benytter sig af for at kunne lede hjorden på en passende måde. Denne redegørelse kompletterer den allerede i Cours 1978 foretagne undersøgelse af hvordan den kristne pastorales omsorg for flokkens frelse i det hinsides efterhånden transformeres til den moderne ledelsesrationalitets omsorg for vores dennesidige frelse eller velfærd.

I det øjeblik man befinder sig på dispositivets niveau, kan man også se hvordan den dispositionelle analyse spiller en hovedrolle i første bind af *Histoire de la sexualité* med titlen *La volonté de savoir* (*Viljen til viden*, 1994) fra 1976 men på en lidt mere kompleks vis end Dreyfus og Rabinow forestiller sig når de anfører den moderne seksualitet som arketyper på en dispositionel anordning. Som det fremgår af titlen på det næstsidste kapitel, "Le dispositif de sexualité", anskuer Foucault ganske vist seksualiteten som et dispositiv. Men i sidste kapitel med navnet "Droit de mort et pouvoir sur la vie" fremstiller han samtidig denne seksualitet som et punkt der først kommer til at spille en central rolle netop fordi det danner mødestedet for en social *disciplinering* på den ene side og en social *regulering* på den anden.⁵⁰ Eller fordi den figurerer som et fælles referencepunkt hvor de to basale dispositiver, disciplinen og guvernementaliteten, mødes, træder frem, strides med og understøtter hinanden. Idet de benytter sig af, omformer, henviser til og træder frem igennem seksualiteten, strukturerer de to forskellige sociale teknologier de sociale handlinger i en række bestemte henseender. Derfor er den moderne seksualitet her ikke kun selv en overgribende konstruktion der lader sig analysere som et dispositiv. På et mere basalt niveau må seksualiteten

⁴⁹ "Basically power (...) is a question of government. This word must be allowed the very broad meaning which it had in the sixteenth century. "Gouvernement" did not refer only to the political structures or to the management of states; rather it designated the way in which the conduct of individuals of groups might be directed (...) *To govern is (...) to structure the possible field of action of others.*" (FOUCAULT, "The subject and power", p. 221 ; fremhævelse tilføjet).

⁵⁰ I *La volonté de savoir* beskriver Foucault dem henh. som "magtprocedurer som karakteriserer *disciplinanordningerne: en den fysiske og politiske krops anatomo-politik*" og som "en serie af interventioner og *regulerende kontrolanordninger: en befolkningens biopolitik*. Kroppens disciplinering og reguleringen af befolkningen danner de to poler som organiseringen af magten over livet er kommet til udfoldelse omkring" (p. 183).

anskues som afledt i forhold til en mere omfattende dispositionel sammenhæng.⁵¹ Og ikke alene forekommer seksualiteten uforståelig hvis man ikke inddrager denne ; det forekommer også uforklarligt hvorfor seksualiteten kommer til at spille så central en rolle. Da den menneskelige seksualitet er nært knyttet sammen med både forplantning og social forbindelse, bliver den et afgørende anliggende for et guvernementalitätsdispositiv der beskæftiger sig med befolkningen og dens logik. Og fordi seksualiteten indgår som et afgørende element i den personlige udfoldelse og identitet, danner den en afgørende udfordring for disciplineringsdispositivets afretning af individerne. I den menneskelige seksualitet støder artens niveau sammen med det individuelle. Derfor står seksualiteten på spil som et afgørende element for og gennemformes af begge dispositiver. Og derfor giver det heller ikke mening at etablere en fænomenologisk analyse af vores (moderne eller tidsløse) erfaring af seksualiteten. Bevægelsen i Foucaults analyser går bestandig fra analysen af fænomener eller de (selvfølgelige) erfaringer af sådanne til de transformative strukturer der lader dem træde frem. Dette forhold gør sig ikke alene gældende i Foucaults analyse af den moderne seksualitet, men også i hans redegørelse for omgangen med de seksuelle lyster i antikken. Seksualiteten betragtes konstant som et afledt fænomen der anskues i en bredere kontekst, bl.a. ledelsesrationalitetens sammenhæng.

*

* *

17. *Hinsides interpretation.* – I forlængelse af denne artikel bliver det endnu tydeligere hvorfor valget af seksualitätsdispositivet i *Beyond Structuralism and Hermeneutics* ikke er det bedste når man ønsker at gøre

⁵¹ At seksualiteten hos Foucault betragtes som afledt i forhold til problematikken angående de sociale teknologier som vi tager i brug når vi behandler hinanden, fremgår også af følgende ofte citerede udtalelse af Foucault : “I must confess that I am much more interested in problems about techniques of the self and things like that than sex... sex is boring” (FOUCAULT, “On the genealogy of ethics : An overview of work in progress”, p. 340). Dette fremgår imidlertid også allerede af forordet til den danske udgave af *La volonté de savoir*, en kort tekst Foucault forfattede til den lidt tidligere tyske oversættelse : “Begreberne ‘sex’ og ‘seksualitet’ er intense, belastede, hvidglødende. De tager let glansen af tilstødende begreber. Derfor vil jeg gerne understrege, at seksualiteten her blot er et eksempel på et generelt problem, som jeg har forfulgt – eller som har forfulgt mig – gennem efterhånden femten år. Et problem som også er det afgørende for de fleste af mine andre bøger: hvordan er de moderne vestlige samfunds produktion af diskurser – som (i det mindste for en tid) er ladet med sandhedsværdi – forbundet med de forskellige magtmekanismer og magtinstitutioner?” (FOUCAULT, *Viljen til viden*, p. 14). Svaret på et sådant spørgsmål befinder sig på dispositivanalysens niveau. At seksualiteten må betragtes som afledt indebærer imidlertid på ingen måde at den er ligegyldig. Det indebærer at man kan betragte den som et felt der udmærker sig ved at en række yderst vigtige størrelser træder frem og gør sig gældende på eksemplarisk vis.

rede for dispositivet og dets virkemåde. For det første fordi seksualitetsdispositivet tilsyneladende er afledt i forhold til andre og væsentligere dispositiver. For det andet fordi der er en mængde andre mere nærliggende dispositiver at gribe til hos Foucault i fald man søger at begribe den analyse der er knyttet hertil, f.eks. disciplindispositivet, de sikkerhedsskabende dispositiver, loven, overvågningen, etc. Alle disse ville, som det er fremgået, give et langt bedre og mere fyldestgørende billede af den dispositionelle analysestrategi.

For det tredje misforstår Dreyfus og Rabinow tilsyneladende Foucault når de læser hans intention om at tage seksualitetsdispositivet "bogstaveligt", hans besindelse på at man ikke "kan placere sig uden for det", samt den heraf dragne konsekvens at man derved "bliver ledt til andre ting". Med deres "interpretive analytics" in mente anskuer de ganske rigtigt "disse andre ting" som de størrelser hvormed man bevæger sig frem mod "organiseringen, sammenhængen og intelligibiliteten" af de praktikker der etableres sammen med den moderne forestilling om seksualiteten.⁵² Men de er kun indirekte opmærksomme på at "disse andre ting" er de dispositiver der har været med til at etablere seksualiteten som en væsentlig størrelse at forholde sig til. Fordi de arbejder med en forestilling om interpretation af praksisser i stedet for at se praksisser som teknikker der i samspil med andre teknikker skaber dispositiver, fastholder de en forestilling om at Foucaults ærinde er fortolkning: at han forsøger at omtolke 'den seksuelle realitet'. Og ved at fastholde interpretationen som det væsentlige, idet de 'oversætter' dispositivet til en interpretativ analytik, tenderer Dreyfus og Rabinow til at lade Foucault anskue de sociale praksisser som en dybdestruktur man – ganske vist med en række forbehold – stadig kan fortolke på hermeneutisk vis.

18. *Social kartografi*. – Med dispositivanalysen er der imidlertid ikke tale om fortolkning af bestemte praksisser; analysen befinder sig på et andet niveau. Med en dispositionel analyse drejer det sig om en kortlægning af de anordninger der disponerer disse praksisser, hvilket G. Deleuze allerede var inde på i sin kommentar til *Surveiller et punir* ved navn "Ecrivain non: un nouveau cartographe" fra 1975 ("Skribent nej: en ny kartograf"),⁵³ en titel der netop peger på at der er tale om en social kartografi. Men sådan en kortlægning er, som Deleuze nævner det andetsteds, ikke en "kalkering" eller en blot og bar repræsentation af det sociale.⁵⁴

⁵² Jvf. DREYFUS og RABINOW, *op. cit.* pp. 121-22.

⁵³ Artiklen er senere udgivet i DELEUZE, *Foucault* (pp. 31-51) i en lettere omarbejdet version.

⁵⁴ Jvf. DELEUZE og GUATTARI, *Mille plateaux*, p. 20.

Dispositivet er ikke en interpretation, men et resultat.⁵⁵ Det er ikke en repræsentation af eller et billede på noget, men et konstrukt som fremstår som følge af at man føjer noget til noget andet. Denne tilføjelse adderer ikke et nyt irreducibelt niveau; den etablerer nye transversale forbindelseslinier i og i forhold til det tidligere som tillader en orientering i bestemte henseender. Derved overskrider den dispositionelle analyse konstant det traditionelle kantianske skarpe skel mellem et niveau hvorpå en (uerkendt) virkelighed gør sig gældende, og et niveau på hvilket man erkender og formulerer en viden om en sådan virkelighed. En sådan transcendentalfilosofisk sondring er med tiden blevet en alment anerkendt moderne dogmatik i en række forskellige afarter, bl.a. i diskursanalysens skelnen mellem det vi taler om derude, og det diskursive niveau hvor der finder en kreativ reception, omskrivning og genfortolkning sted som først giver det omtalte form. At man i dispositivanalysen føjer noget nyt til, er derfor heller ikke ensbetydende med at enhver vilkårlig tilføjelse er mulig. I analysen begynder man midt i en kontekst og forbliver heri idet man føjer nyt til og etablerer nye forbindelseslinier i denne. Og kun den kortlægning der lader sig føje til og tillader en orientering i den kontekst man tager afsæt inden for er mulig og interessant.⁵⁶

Det centrale i den dispositionelle analyse bliver derfor den tværgående sammenhæng eller "sammenstyknings" af forskellige komponenter (diskurser, love og ytringer, institutioner, etc.)⁵⁷; men uden at der derved etableres et hierarki mellem genstand, begreb og fortolkning. Disse bliver derimod også kontiguerlige mekanismer eller gennemgangsled for hinanden og for den kortlægning de er med til at gennemføre. Således bliver det også tydeligt hvorfor en 'oversættelse' af dispositiv til "intepretative analytics" inviterer til at misforstå hvad det er for et niveau Foucault søger at anlægge i sin dispositionelle analyse idet en fortolkning ville forudsætte det nævnte hierarki.

Ikke desto mindre havde Dreyfus og Rabinow tilsyneladende held til at overbevise Foucault selv om at dispositivet ikke var tilstrækkeligt klarlagt som analysestrategi – i hvert fald forsvinder det ud af Foucaults værk fra omkring udgivelsen af *Beyond structuralism and hermeneutics* i 1982 og er således slet ikke eksplicit nævnt i *L'usage des plaisirs* og *Le souci de soi*.⁵⁸ Spørgsmålet er

⁵⁵ I deres bog om F. Kafka, *Kafka – pour une littérature mineure*, kan Deleuze og Guattari da også hævde at de ikke fortolker, men derimod kortlægger Kafkas værk.

⁵⁶ "Kalkeringen skal altid føres tilbage til kortet" (DELEUZE og GUATTARI, *Mille plateaux*, p. 21).

⁵⁷ "Sammenstyknings" er en fordanskning af hvad Deleuze og Guattari (*ibid.* p. 10) kalder "angementement".

⁵⁸ I indledningen til *L'usage des plaisirs* (p. 14) takker Foucault endog Dreyfus og Rabinow for at have "tilladt ham (...) et teoretisk og metodisk reformuleringsarbejde".

imidlertid om de to amerikanere ikke hermed gjorde Foucault en bjørnetjeneste. For som det er fremgået af denne artikel, har man med dispositivanalysen et yderst sofistikeret redskab der både fra filosofisk og fra socialanalytisk hold evner at fremstille en række grundlæggende forhold ved den aktuelle socialitet på historiens vilkår. Og til trods for at denne analysestrategi vil forblive mere åben og søgende – og absolut mindre artikuleret – end man f.eks. finder den i N. Luhmanns systemteoretiske variant, kan der med dispositivet kun være tale om et “excessively vague” begreb i fald man forstår det ud fra en traditionel forståelse om at en socialanalyse på forhånd må have begreber der i streng forstand skal repræsentere den virkelighed de skildrer eller fortolker.

At Dreyfus og Rabinow gjorde Foucault en bjørnetjeneste, og at dispositivet har noget at byde på, påpegede Deleuze da også indirekte da han i foredraget “Qu’est-ce qu’un dispositif?” (“Hvad er et dispositiv?”) i 1988 retrospektivt fokuserede på dette og dermed fremhævede det som den centrale indgang til Foucaults forfatterskab. Sigtet med denne artikel har været at gøre denne indgang mere farbar ; men ikke ved at hævde at dispositivet er den realitet i Foucaults værk som det bedst lader sig repræsentere ved. Derimod er artiklen en bestemt kontiguerlig tilføjelse til værket, en bestemt podning på det. Den er selv et dispositiv og dermed etableringen af en flugtlinie.

LITTERATURLISTE

BAUDRILLARD, Jean,

— *Oublier Foucault*. Éditions Galilée, Paris 1977.

BONCENNE, Pierre,

— “Du pouvoir”, samtale med Michel Foucault [1984], in *L'Express* No 1722, Paris 1984.

DELEUZE, Gilles,

— *Foucault*. Les Éditions de Minuit, Paris 1986.

— “Qu'est-ce qu'un dispositif?” [1988], pp. 185-95, in *Michel Foucault philosophe. Rencontre internationale Paris 9, 19, 11 janvier 1988*. Éditions du Seuil, Paris 1989.

DELEUZE, Gilles og GUATTARI, Felix,

— *L'Anti-Œdipe. Capitalisme et schizophrénie 1*. Les Éditions des Minuit, Paris 1972.

— *Kafka – pour une littérature mineure*. Les Éditions des Minuit, Paris 1975.

— *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie 2*. Les Éditions des Minuit, Paris 1980.

DREYFUS, Hubert L. og RABINOW, Poul,

— *Michel Foucault. Beyond structuralism and hermeneutics* [1982]. Second edition. With an afterword by and an interview with Michel Foucault. The University of Chicago Press, Chicago 1983.

FOUCAULT, Michel,

— *Les anormaux. Cours au Collège de France. 1974-75* [Cours 1975]. Gallimard/Le Seuil, Paris 1999.

— *L'archéologie du savoir*. Éditions Gallimard, Paris 1969.

— “L'éthique du soi de soi comme pratique de la liberté”, samtale med H. Becher, R. Fornet-Betancourt og A. Gormez-Müller [1984], pp. 708-730, in FOUCAULT, Michel, *Dits et écrits IV*. Éditions Gallimard, Paris 1994.

— “Entrevue. Le jeu de Michel Foucault”, samtale med Grosrichard, Alain [1977], pp. 62-92, in *Ornicar* Nr. 10, Paris 1977.

— “La gouvernementalité” [1978], pp. 635-57, in FOUCAULT, Michel, *Dits et écrits II*. Gallimard, Paris 1994.

— *L'herméneutique du sujet. Cours au Collège de France. 1981-82* [Cours 1982]. Gallimard/Le Seuil, Paris 2001.

— *Histoire de la folie à l'âge classique* [1961]. Éditions Gallimard, Paris 1976.

— “Il faut défendre la société”. *Cours au Collège de France. 1975-76* [Cours 1976]. Gallimard/Le Seuil, Paris 1997.

— *Les mots et les choses*. Éditions Gallimard, Paris 1966.

— *Naissance de la biopolitique. Cours 1978-79 au Collège de France* [Cours 1979]. Bånd C67 1-12 på “Le Fonds Michel Foucault” à l'IMEC, 9 rue Bleue, 75009 Paris.

— “On the Genealogy of Ethics : An Overview of Work in Progress”, samtale med P. Rabinow & H. Dreyfus, [1983] in RABINOW, Poul (red.), *The Foucault Reader*. Penguin Books, New York 1991.

— “The Political Technology of Individuals” [1982], pp. 145-62, in MARTIN, Luther H., GUTMAN, Huck og HUTTON, Patrick H. (red.), *Technologies of the Self. A seminar with Michel*

Foucault. The University of Massachusetts Press/Tavistock Publications, Massachusetts/London 1988.

– “La politique de la santé au XVIIe siècle” [1979], pp. 7-17, in FOUCAULT, M., KRIEGER, B.B., THALAMY, A., BEGUIN, og FORTIER, B. (ed.), *Les machines à guérir*. Pierre Mardaga, éditeur, Bruxelles/Liège 1979.

– “La poussière et le nuage” [1980], pp. 9-28, in PERROT, Michelle (ed.), *L'impossible prison. Reserches sur le système pénitentiaire du XIXe siècle*. Éditions du Seuil, Paris 1980.

– *Résumé des cours. 1970-82*. Julliard, Paris 1989.

– “La retour de la morale” [1984], pp. 696-707, in FOUCAULT, Michel, *Dits et écrits IV*. Éditions Gallimard, Paris 1994.

– *Sécurité, territoire et population. Cours 1977-78 au Collège de France [Cours 1978]*. Bånd C64 1-12 på “Le Fonds Michel Foucault” à l'IMEC, 9 rue Bleue, 75009 Paris.

– *Le souci de soi. Histoire de la sexualité III*. Éditions Gallimard, Paris 1984.

– “The Subject and Power” [1982], pp. 208-26, in DREYFUS, Hubert og RABINOW, Paul, *Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics*. The University of Chicago Press, Chicago 1983.

– “Des supplices aux cellules” [1975], pp. 716-720, in FOUCAULT, Michel, *Dits et Écrits II*. Gallimard, Paris 1994.

– *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Éditions Gallimard, Paris 1975.

– “Table ronde du 20 mai 1978” [1978], pp. 40-56, in PERROT, Michelle (red.), *L'impossible prison. Reserches sur le système pénitentiaire du XIXe siècle*. Éditions du Seuil, Paris 1980.

– “Technologies of the Self” [1982], pp. 16-49, in MARTIN, Luther H., GUTMAN, Huck og HUTTON, Patrick H. (red.), *Technologies of the Self. A seminar with Michel Foucault*. The University of Massachusetts Press og Tavistock Publications, Massachusetts/London 1988.

– *L'usage des plaisirs. Histoire de la sexualité II*. Éditions Gallimard, Paris 1984.

– “La vérité et les formes juridiques” [1974], pp. 538-645, in FOUCAULT, Michel, *Dits et Écrits II*. Gallimard, Paris 1994.

– *Viljen til viden*. Det lille Forlag, Frederiksberg 1994.

– *La volonté de savoir. Histoire de la sexualité I*. Éditions Gallimard, Paris 1976.

HEIDEGGER, Martin,

– *Holzwege*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1950.

– *Identität und Differenz*. Günther Neske, Pfullingen 1982.

– *Vorträge und Aufsätze*. Günther Neske, Pfullingen 1978.

HUSSERL, Edmund,

– *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die tranzendente Phänomenologie*, Hamburg 1977.

LYOTARD, Jean-François,

– *Des dispositifs pulsionnels*. Union Générale d'Éditions, Paris 1973.

NIETZSCHE, Friedrich,

Zur Genealogie der Moral in NIETZSCHE, Friedrich, *Werke III*. Ullstein Materialien, Frankfurt am Main/Berlin/Wien 1979.

RAFFNSØE, Sverre,

SVERRE RAFFNSØE OG MARIUS T. GUDMAND-HØYER

– “Michel Foucaults dispositionnelle magtanalytik” [1999], pp. 45-70, in *Grus* nr. 59, Ålborg 1999.

– *Sameksistens uden common sense I-III*. Akademisk Forlag, København 2002.

RAULET, Gérard,

– “Structuralism and Poststructuralism: An interview with Michel Foucault” [1983], pp. 195-211, in *Telos*, Vol. 16, No. 55. Amherst, New York 1983.

ROSS, Alf,

– *Om ret og retfærdighed*. Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, København 1953.

Alle artiklens franske citater er oversat af forfatterne.